

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

ДУБІНКА МИКОЛА МИХАЙЛОВИЧ

УДК 37(091)''193/200'':37.015.311:001.8(043.5)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
(30-ТІ РОКИ ХХ – ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Реферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Кропивницький – 2024

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на базі Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
САВЧЕНКО Наталія Сергіївна,
Цentrальноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка,
професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ГРИНЬОВА Марина Вікторівна,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
ректор університету;

доктор педагогічних наук, професор
КАПЛІНСЬКИЙ Василь Васильович,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, професор кафедри
педагогіки, професійної освіти та управління
освітніми закладами;

доктор педагогічних наук, професор
ПЕТРИЧЕНКО Лариса Олексіївна,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-
педагогічна академія» Харківської обласної ради,
професор кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту,
перший проректор.

Захист відбудеться «21» листопада 2024 року о 10:30 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 23.053.02 у Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка за адресою: 25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1, зала засідань.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1) та на сайті університету за адресою: <https://www.cuspu.edu.ua>.

Реферат розіслано «21» жовтня 2024 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Абрамова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Одним із пріоритетних завдань сучасної системи освіти в Україні є підготовка молоді до професійного самовизначення, основою якого є набуття особистістю знань про професії, самопізнання і самооцінка індивідуальних особливостей, зіставлення уявлень про себе та професійну діяльність. Значення реальної інформації про професії об'єктивно зростає у зв'язку з докорінними змінами в змісті більшості професій, введенням елементів підприємницької діяльності та інформаційного забезпечення технологічних процесів.

У підходах до оцінки розвитку вітчизняної науки виняткове значення має урахування пріоритетності людини в системі освіти, де одним із завдань є підготовка особистості, що здатна творчо і критично мислити, аргументовано відстоювати власні погляди, швидко приймати виважені рішення. Це завдання є важливим як для розвитку особистості в цілому, так і для її професійного самовизначення та подальшого становлення зокрема. У зв'язку з цим зміст освіти має відповідати соціальному замовленню суспільства, сприяючи якості свідомого професійного вибору, процесу підготовки та становлення професіонала, а також реалізації особи в професії. Не випадково однією з тенденцій розвитку освіти є створення умов для самовизначення, самоствердження та самореалізації, що є результатом самоорганізації особистості.

У концептуальному полі професійного розвитку особистості питання професійного самовизначення людини є важливим етапом її життєдіяльності в цілому та професіоналізації зокрема. Ця наукова проблема має власну історію розвитку і характеризується різноманітністю позицій учених. Об'єктом дослідження філософів, психологів, педагогів, соціологів давно стали питання професійного самовизначення та готовності особистості до його здійснення. Вони були і є предметом суспільного обговорення в різні історичні періоди. Тому актуальним є виокремлення й аналіз поетапності становлення ідей професійної орієнтації та, власне, проблеми професійного самовизначення особистості з моменту їх зародження, з метою узагальнення досвіду та використання цінних ідей в умовах сьогодення.

Українська наука у всі часи еволюціонувала в тісному єдиному зв'язку з історичними подіями, розвитком наукових ідей, появою нових представників-науковців, національним рухом та політичною свідомістю українського народу. Аналогічні взаємини були притаманні й усій модерній європейській культурній традиції.

Увага вітчизняних учених зацентрована на новій концепції українського освітнього процесу за допомогою нових методологічних підходів та повного оновлення теоретичного набуtku через спадщину науковців минулого. У цьому контексті важливою є проблема самовизначення. Дестабілізація суспільства загалом, реформування системи освіти, криза звичних норм та цінностей, відсутність структурованих нормативних моделей успішної поведінки, відсутність досвіду життя батьків у нових умовах ускладнюють перебіг процесу суб'єктного самовизначення особистості молоді людини. Отже, необхідне чітке

розуміння тенденцій процесу самовизначення особистості як об'єкта активності в контексті історичного та сучасного розвитку суспільства, розкриття механізмів даного процесу, виявлення рушійних сил, детермінант, що визначають його спрямованість та якісний зміст.

На думку сучасних дослідників, напрацювання вітчизняної науки щодо окресленої проблеми є доволі перспективним напрямом. Робляться спроби інтегрування ідей самовизначення особистості різних періодів розвитку окресленої проблеми, критерієм чого постає зміна умов соціально-культурного відродження України, оновлення суспільства, створення національної системи освіти та набуття особливого значення професійного становлення фахівця. Визначено, що процес професійного становлення особистості відзначався динамічністю, послідовністю, проте не завжди рівномірністю з огляду на спектр кількісних і якісних змін. Кожний період базувався на досягненнях та ідеях попереднього чи певною мірою доповнював його новими підходами. Адже історіографія у минулому науки знаходить ті ідеї, формули, принципи, котрі у свій час були незрозумілі, або відкинуті сучасниками, й набувають актуалізації тільки відтепер. Таким чином, історія педагогічної науки є засобом розбудови нового знання і нам, сучасникам, передусім, потрібно зрозуміти той вид наукової історико-педагогічної думки, що домінував на початку перших зв'язків історико-педагогічної науки та проблеми самовизначення й був відображений у дослідженнях науковців у 30-ті роки ХХ – ХХІ століття.

Своєчасність здійснення та глибина змістовного вивчення теоретико-практичних досліджень видатних учених сприяла усвідомленню, що професійне самовизначення як науковий феномен характеризується складністю та багатогранністю. Ретроспективні підходи розуміння та подальшого з'ясування наукової сутності як особистісного, так і професійного самовизначення є підґрунтям для досліджень різних напрямів професійного зростання та способів професійної реалізації фахівців у сьогоденні. І саме починаючи з ХХ століття вітчизняна наука набула зовнішніх характерних рис, сформувалася її наукова парадигма щодо проблеми самовизначення, а на сучасному етапі вона набуває свого подальшого теоретичного розвитку та вдосконалення практичних шляхів реалізації її основних векторів.

Серед низки праць 30–40-х років ХХ століття особливе значення мають наукові пошуки, пов'язані з розвитком основних виробничих галузей, важкої промисловості та військової галузі. Цей період знаменується напрацюваннями Т. Гарбуз, В. Зінченко, П. Канцелярського, О. Карпенко, А. Крилова, Б. Ломова, В. Мерліна, Є. Мілеряна, В. Павловського, К. Платонова, М. Скрипника, Д. Скуратівського та ін. Завдяки їх дослідженням було зроблено акцент на питаннях здійснення професійної орієнтації тогочасної молоді, проаналізовано стан профорієнтаційної роботи, узагальнено досвід, розкрито причини недоліків у розвитку профорієнтації, їх зв'язки із завданнями організації праці та політехнізації навчання.

Праці С. Геллерштейна, А. Макаренка, Ю. Маліса, Л. Шпільрейна збагатили уявлення про стан, потреби й перспективи проблеми самовизначення особистості. Як

результат, науковцями цього періоду було розроблено теоретико-методологічну основу дослідження проблеми професійної діяльності людини.

Огляд історіографії досліджень 30–40-х років ХХ століття дає можливість констатувати: зважаючи на значну кількість (опубліковано понад 300) робіт цього періоду, які розкривали еволюцію освіти щодо проблеми самовизначення особистості, це слугувало створенню певної фактологічної бази з низкою цінних ідей та напрацювань. Однак, через тоталітарну політику уряду, директивно було все згорнуто, а багато відомих діячів профорієнтаційних напрямів репресовано.

Проблема розвитку освіти та педагогічної думки щодо питань самовизначення особистості в професії, починаючи з 50-х років ХХ століття, характеризується обґрунтуванням та введенням у практику школи концепції виконавчої профорієнтації (А. Голомшток, О. Волковський, Є. Мілерян, І. Назімов, Б. Федоришин). Однією з цінних ідей науковців була проблематика формування професійних інтересів учнів, яку в контексті виробничого навчання розвивав А. Голомшток, а психології – Б. Федоришин. Важливою ідеєю Б. Федоришина, яка реалізується й сьогодні, була реальна свобода вибору для кожного члена суспільства свого місця на ринку праці, різноманітне сприяння підвищенню соціально-професійної мобільності робочої сили, формування її конкурентоспроможності. Цінні ідеї науковців кінця 50-х – 60-х років ХХ століття щодо розвитку професійної орієнтації, у процесі якої формуються моделі самовизначення та потенційна самоздатність у їх реалізації, стали основою професіоналізації середньої школи.

Спостерігається активізація наукових досліджень, у змісті яких аналізуються проблеми професійного самовизначення, наприкінці 50-х – 80-ті роки ХХ століття. Ці дослідження пов'язані з діяльністю таких науковців, як: Є. Клімов, А. Кірсанов, О. Конєв, Н. Ничкало, Г. Ніков, О. Пономарьов, В. Сафін, В. Сухомлинський, Д. Тхоржевський, І. Унт та інших. Неординарні підходи до процесу самовизначення дозволили у 70-х роках ХХ століття зробити вагомий внесок у розв'язання зазначеної проблеми щодо окреслення теоретичних основ професіографії та вибору професії. Запропонована на цьому етапі класифікація професій донині слугує орієнтиром, а методика виявлення професійних інтересів є актуальною і зараз.

У 70–80-ті роки науковці (П. Атутов, Ю. Барабаш, Л. Ботякова, В. Бондар, Є. Верещак, Є. Герасимчук, Ю. Гільбух, В. Зінченко, О. Киричук, Г. Левченко, С. Максименко, Є. Мілерян, Є. Павлютенков, В. Поляков, В. Сидоренко, В. Сухомлинський, М. Тименко, І. Ткаченко, Д. Тхоржевський, Б. Федоришин, М. Янцура) активно досліджували окремі питання практичної профорієнтації: було вивчено роль і місце трудової підготовки учнів у їхньому професійному виборі (П. Атутов, Є. Мілерян, В. Поляков); роль праці й політехнічної діяльності у формуванні всебічно розвиненої і самодостатньої особистості (В. Бондар, Є. Верещак, Ю. Гільбух, О. Киричук, С. Максименко, В. Моляко, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, П. Чамата, В. Чебишева); акцентовано увагу на основних мотивах трудової діяльності, процесі формування професійних інтересів учнів у суспільно корисній праці (Ю. Барабаш, Є. Герасимчук,

В. Зайцев); особливості професійних переваг учнів при погодженій взаємодії школи і родини (Л. Ботякова) та ін.

Проблема розвитку теоретичної концепції технології професійного самовизначення, починаючи з 90-х рр. ХХ століття і до сьогодні, цікавила багатьох науковців (К. Варнавських, О. Вітковська, А. Войтко, О. Борисова, Л. Галаганова, О. Головаха, Ф. Іващенко, В. Кавецький, О. Капустіна, І. Кон, М. Мельникова, В. Лозовецька, А. Півнів, М. Піддячий, Є. Павлютенков, Р. Пасічняк, М. Рожков, Л. Рувінський, Г. Селевко, В. Худін, М. Чобітько, С. Чистякова та ін.). Цінною змістовною стороною їх доробків є усвідомлена соціально-професійна позиція особистості, підґрунтям якої є широкий комплекс виховних та освітніх впливів на шляху професійного становлення.

Дослідники Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, О. Вітковська, Ю. Завалевський, Є. Головаха, М. Гриньова, І. Зязюн, В. Каплінський, О. Кисла, Г. Кожухар, І. Корнієнко, У. Мороховська, Н. Ничкало, П. Перепелиця, Л. Петриченко, М. Пряжников, В. Рибалко, В. Сафін, В. Семиченко, О. Скрипченко, О. Туриніна, О. Щотка та ін. розробляли механізми формування професійної мотивації, професійно важливих якостей, фахових здібностей, шляхів становлення професійної самоідентичності.

Цінними є напрацювання науковців (Є. Борисов, М. Вечірко, О. Гріньова, Д. Завітренко, Ю. Загребнюк, Д. Закатнов, В. Зінченко, М. Захаров, Ф. Іващенко, В. Кавецький, І. Краснощок, М. Кузів, В. Лозовецька, О. Мельник, М. Піддячий, Н. Побірченко, В. Радул, А. Рацул, В. Синявський, М. Тименко, Б. Федоришин, П. Шавір, О. Шкільова та ін.), що досліджують умови створення ефективного організаційно-педагогічного середовища як чинника здійснення професійної орієнтації у процесі професійного самовизначення, окреслюють проблеми та констатують закономірності формування досліджуваного феномену, визначають умови й засоби оптимізації процесу професійного становлення та самореалізації особистості.

У контексті теоретико-практичного аналізу та узагальнення окресленої проблеми значний інтерес становлять зарубіжні дослідження в галузі професійної орієнтації та самовизначення, серед яких виокремлюємо дослідження А. Ватермана, Р. Бернса, Е. Гінзбург, М. Гінзбурга, Дж. Голланда, Т. Девоса, Е. Еріксона, Ч. Кулі, Дж. Левіти, М. Малера, Дж. Марсії, А. Маслоу, Дж. Міда, Ф. Парсонса, Е. Ро, К. Роджерса, Н. Роджерс, Д. Сьюпера, Дж. Міда, Дж. Тернера, Д. Тідемана, В. Франкла, Е. Фромма, С. Фукуями. Автори роблять акцент на розкритті феноменів самоідентичності та соціальної ідентифікації, самодетермінації, самоефективності, автентичності особистості, саморозвитку.

Однак, зазначаємо, що змістовно-практична сторона наявних напрацювань лише побічно розкриває питання професійного самовизначення особистості в історії вітчизняної педагогіки. Відсутність цілісного дослідження проблеми професійного самовизначення в історико-педагогічному висвітленні, що було б спрямоване на вивчення особливостей становлення і розвитку проблеми самовизначення в історичній ретроспективі, на представлення хронології цього процесу з урахуванням економічних, політичних та соціальних умов, на

комплексне висвітлення позицій науковців щодо теорії та практики розв'язання важливих завдань самовизначення, зумовило вибір теми дисертаційної роботи: **«Теорія і практика розвитку проблеми професійного самовизначення особистості в наукових дослідженнях (30-ті роки ХХ – ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині кафедра педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) «Соціально-професійне становлення особистості» (державний реєстраційний № 0116U003481), у рамках якої досліджено формування основ професійного самовизначення молоді, виявлено тенденції розвитку змісту освіти в Україні у період 30-х років ХХ – ХХІ століття та особливості реалізації особистісно-професійного самовизначення молодої людини в історії педагогіки України (30-ті роки ХХ – ХХІ століття), визначено основні напрями застосування історико-педагогічного досвіду в сучасній практиці.

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка) (протокол № 4 від 26 вересня 2022 року).

Мета дослідження – на основі комплексного вивчення результатів історико-педагогічного доробку науковців цілісно та всебічно охарактеризувати теорію та практику розвитку проблеми професійного самовизначення у 30-х роках ХХ – ХХІ столітті.

Відповідно до теми та мети визначено **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати історіографію проблеми професійного самовизначення упродовж окресленого періоду.

2. Обґрунтувати методологічні та концептуальні засади дослідження проблеми професійного самовизначення у 30-х роках ХХ – ХХІ столітті й уточнити понятійно-категоріальний апарат дослідження.

3. Дослідити тенденції розвитку змісту освіти в Україні у період 30-х років ХХ – ХХІ столітті та їх вплив на теорію і практику професійного самовизначення.

4. Схарактеризувати суспільно-політичні, економічні, соціокультурні умови розвитку України у 30-х роках ХХ – ХХІ столітті та, дослідивши історико-педагогічні рефлексії науковців, обґрунтувати етапи розвитку проблеми професійного самовизначення особистості у межах окресленого періоду.

5. Систематизувати нормативно-правову базу та організаційно-педагогічне забезпечення реалізації самовизначення у досліджуваній період.

6. Здійснити аналіз наукових досліджень вітчизняних учених в окреслений період щодо особистісно-професійного самовизначення та розкрити особливості самовизначення у рамках теорії професійного становлення як однієї з форм

соціалізації особистості, що пов'язана з усвідомленням людиною своїх можливостей.

7. Виявити напрями і форми діяльності установ щодо професійного самовизначення та проаналізувати діяльність професійно-освітніх асоціацій, організацій, професійних товариств, Бюро з профорієнтації у 30-х роках ХХ – ХХІ столітті.

8. Проаналізувати сучасний стан здійснення практики професійного самовизначення за кордоном, узагальнити наявний досвід реалізації завдань професійного самовизначення в Україні та окреслити перспективні напрями вдосконалення практичних здобутків.

Об'єкт дослідження – процес становлення та розвитку професійного самовизначення в історико-педагогічних рефлексіях у 30-х роках ХХ – ХХІ столітті.

Предмет дослідження – нормативно-правові, теоретичні та практичні засади, зміст, напрями, особливості, чинники розвитку професійного самовизначення у 30-х роках ХХ – ХХІ столітті.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 30-ті роки ХХ – ХХІ століття. *Нижня хронологічна межа* зумовлена економічними причинами, пов'язаними з бурхливим зростанням виробництва і потребою роботодавців в якісному відборі і підготовці кадрів («промисловий бум») та з міграцією значних мас населення з сіл у міста в пошуках роботи. Саме у 30-х роках ХХ століття відкриваються перші Бюро професійної консультації (за період з 1930 до 1933 р. відкрито 47 бюро профконсультації). Цілі та зміст роботи профконсультаційних бюро, сформульовані у Положенні НКП РРФСР від 18 лютого 1929 року, передбачали доцільний добір, розподіл та використання робочої сили (у тому числі підлітків) та скорочення плинності з урахуванням спеціальних здібностей, протипоказань до професії, праці щодо різних професій. Уся робота, яку проводили науково-дослідні інститути, лабораторії, кабінети і бюро, стояла осторонь від школи. У травні 1931 року Всесоюзний психотехнічний з'їзд підкреслив необхідність істотної перебудови профорієнтації і перенесення її в загальноосвітню школу. *Верхня межа* – сучасний стан розв'язання проблеми професійного самовизначення особистості як активного суб'єкта та поява цілої низки досліджень українських науковців, предметом яких є процес підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення.

Провідна ідея дослідження полягає в тому, що теоретико-практичні засади професійного самовизначення особистості в історичній ретроспективі та в дослідженнях науковців розкрито в контексті залежності від соціально-політичних і соціально-економічних чинників, освітньої політики держави, державного замовлення на формування особи як активного свідомого суб'єкта професійного самовизначення на шляху трудового становлення.

Підґрунтям вивчення окресленої проблеми обрано дослідження феномену професійного самовизначення як аспекту соціалізації, в якій індивід набуває готовності до самостійної, творчої діяльності на основі усвідомлення і суб'єктивного співвіднесення суспільних вимог з власними потенційними та

наявними здібностями, комплексом внутрішніх умов, та, разом із цим, набуває здатності до самостійного прийняття рішень відносно важливих життєвих цілей, які мають сенс як для самого суб'єкта, так і для суспільства. Рушійною силою самовизначення є об'єктивні протиріччя в системі «можу – хочу – маю – вимагають», які характерні для самої природи людини як суспільної істоти. Мислячи та діючи індивідуально, особистість включає свою діяльність у діяльність інших людей через суспільно опосередковані відносини.

Потреба людини у самовизначенні обумовлюється специфічними внутрішніми умовами розвитку: формуванням світогляду як узагальненої форми самосвідомості, що виявляється у прагненні оцінити себе з позицій декларованих у суспільстві і фактично пануючих у ньому цінностей, та «відкриттям Я», що має прояв через почуття власної індивідуальної цілісності й неповторності.

Дослідження нормативно-правового регулювання, теорії і практики професійного самовизначення особистості в історичній ретроспективі забезпечує його цілісність у логіко-проблемній послідовності й дає змістовну, технологічну та прогностичну інформацію для визначення перспективних напрямів творчого використання набутого досвіду на сучасному етапі вдосконалення підготовки молоді для особистісно-професійного самовизначення, самореалізації та активного самоствердження.

Концепція дослідження. Цільова спрямованість роботи, її теоретико-методологічні засади, складний інтегративний характер феномену «професійне самовизначення» зумовлюють визначення провідної ідеї дослідження, що розкривається через зміст взаємопов'язаних концептів: методологічного, теоретичного та практичного.

Методологічний концепт передбачає спектр *підходів* (системний, парадигмальний, хронологічний, культурологічний, аксіологічний, порівняльно-змістовий, герменевтичний) в інтегративній єдності з *принципами* (об'єктивності, єдності логічного й історичного, теорії і практики як основи обґрунтованості положень та висновків дослідження, історизму, системності, всебічності, наступності) і *методами* (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація, узагальнення, порівняльно-історичний, історико-структурний, проблемно-хронологічний метод, термінологічний аналіз) організації та здійснення дослідження, що допомогло виокремленню й обґрунтуванню основних напрямів зазначеної проблеми, розширенню змістовної характеристики окресленої дефініції, особливостей змісту і механізмів здійснення профорієнтаційної роботи та професійного самовизначення у досліджуваній період (30-ті рр. ХХ – ХХІ століття), що реалізовувались під впливом політичних, економічних, соціокультурних чинників, що і стало об'єктом ретроспективного аналізу.

Методологічну основу дослідження становить комплекс наукових підходів до вивчення теорії і практики професійного самовизначення у 30-х роках ХХ – ХХІ столітті, необхідних для проведення ретроспективного аналізу:

– *системний* – із позиції якого досліджено процес професійного самовизначення особистості як цілісної системи, що являє собою комплекс

взаємопов'язаних і взаємообумовлених функціональних елементів, які перебувають у взаємозв'язку як між собою, так і з зовнішнім середовищем. Це дозволило дослідити процес професійного самовизначення особистості у тісному зв'язку з наявними соціально-економічними, політичними, правовими, освітніми умовами у досліджуваній період;

– *парадигмальний* – який дозволив дослідити процес професійного самовизначення особи в контексті парадигмальних змін. У вітчизняній педагогічній науці парадигму розуміють як вихідну концептуальну схему, методологічний конструкт, який інтегрує провідні наукові теорії, моделі вирішення проблем, що домінують упродовж певного історичного періоду у науці. Це дозволило констатувати, що професійне самовизначення особи у досліджуваній період на кожному етапі визначалося соціально-економічними, суспільно-політичними, історичними, освітніми, гуманітарними та іншими тенденціями розвитку суспільства;

– *хронологічний* – відповідно до якого здійснено системне дослідження генезису професійного самовизначення особистості в наукових працях у досліджуваній період;

– *культурологічний* – завдяки зазначеному підходу професійне самовизначення розглядається як частина культури суспільства;

– *аксіологічний* – який сприяв науковому розкриттю формування професійного самовизначення як процесу, пов'язаному з цінностями, потребою формування значеннєвої системи, в якій провідне місце належить проблемі сенсу життя, з орієнтиром у майбутнє. У зв'язку із цим ми можемо говорити про те, що важливим фактором професійного самовизначення майбутнього фахівця, що суттєво впливає на його успішність, є Я-концепція (як динамічна система уявлень про самого себе, сполучена з їхньою оцінкою);

– *порівняльно-змістовий* – за допомогою якого здійснено аналіз еволюції змісту професійного самовизначення відповідно до нормативно-правового забезпечення, а також порівняльний аналіз основних тенденцій професійного самовизначення учнівської молоді у середніх і вищих закладах освіти України та за кордоном у досліджуваній період;

– *герменевтичний* – уможливив систематизацію особистих поглядів на розвиток професійного самовизначення особистості, що розкрито в наукових джерелах, визначив процес формулювання підсумкових положень та висновків.

Науковий пошук і теоретико-методологічний аналіз здійснено відповідно до таких **принципів**: *об'єктивності, єдності логічного й історичного, теорії і практики як основи обґрунтованості положень та висновків дослідження, історизму, системності, всебічності, наступності.*

Для досягнення сформульованої мети й виконання завдань дослідження використано комплекс взаємопов'язаних **методів**:

– *загальнонаукові методи* – *аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація, узагальнення* – для визначення основних теоретико-методологічних позицій, виявлення провідних тенденцій і закономірностей розвитку професійного самовизначення учнівської молоді у 30-ті роки ХХ – ХХІ столітті;

– *порівняльно-історичний метод* – для вивчення історіографії предмета дослідження в його якісній зміні на різних етапах розвитку, а також зіставлення процесу становлення і розвитку професійного самовизначення учнівської молоді у 30-ті роки ХХ – ХХІ столітті;

– *історико-структурний метод* – слугував структуризації досліджених наукових джерел у хронологічній послідовності з метою обґрунтування теоретичних і практичних положень формування професійного самовизначення особистості впродовж досліджуваного періоду;

– *проблемно-хронологічний метод* – дозволив простежити еволюцію в законодавчо-нормативній базі, змісті та процесі формування професійного самовизначення особистості в наукових джерелах, педагогічній періодиці, нормативних джерелах у динаміці й часовій послідовності;

– *термінологічний аналіз* – сприяв визначенню понятійно-категоріального апарату відповідно до предмета дослідження.

Теоретичний концепт передбачає визначення та уточнення наукового апарату дослідження, а також обґрунтування ціннісно-значеннєвої природи ключових дефініцій («самовизначення особистості», «професійне самовизначення»), що є науково-теоретичним підґрунтям проблеми дослідження та сприяє аналізу і розумінню суспільно-політичних та економічних чинників розвитку проблеми професійного самовизначення в зазначений період (30-ті рр. ХХ – ХХІ століття), на основі яких відбувається окреслення тенденцій подальшого її ефективного здійснення.

Практичний концепт передбачає врахування наявних надбань педагогічної науки в доборі інструментарію (форм, методів, прийомів, засобів) для сприяння ефективності здійснення практики професійного самовизначення молоді; розширення прикладного аспекту дослідження на основі критично-конструктивного аналізу, оцінювання та узагальнення позитивного історико-педагогічного досвіду становлення проблеми професійного самовизначення як важливої базисної основи для розв'язання питань готовності молоді до свідомого вибору професії та реалізації завдань професіоналізації фахівця на етапі його професійного становлення і вдосконалення в реаліях сьогодення.

Теоретичну основу дослідження становлять:

– концептуальні засади методології історико-педагогічної науки українських науковців (І. Бех, А. Боднар, Л. Вовк, С. Гончаренко, В. Горпинюк, Н. Гупан, Н. Дічек, В. Доротюк, Д. Закатнов, М. Євтух, В. Ільченко, В. Краєвський, С. Лісова, Г. Корсун, В. Кушнір, О. Мисечко, О. Морін, Н. Ничкало, Л. Оліховська, Є. Павлютенков, О. Петренко, Н. Побірченко, В. Федяєва, Л. Шипиліна, Т. Янченко й ін.);

– загальнопедагогічні підходи щодо визначення змісту освіти (В. Андрущенко, О. Бондаревська, М. Бурда, І. Журавльов, І. Зимня, О. Корсакова, С. Максимюк, Ю. Мальований, В. Паламарчук, Н. Пономарьова, О. Савченко, М. Скаткін, В. Сластьонін, Л. Сліпчишинта ін.);

– теоретичні погляди істориків педагогіки щодо розвитку і становлення змісту вітчизняної освіти (Л. Артемова, Л. Березівська, М. Гриньова, Н. Гупан,

І. Зайченко, Н. Коляда, М. Левківський, О. Локшина, О. Матвієнко, О. Панчук, О. Петренко, О. Пометун, Н. Савченко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, Н. Розіна, Н. Трушкова, С. Чиркова й ін.);

– наукові праці, в яких висвітлено історико-педагогічний аспект розвитку проблем профорієнтації (К. Абульханова-Славська, П. Атутов, С. Батишева, Л. Божович, Ю. Гільбух, М. Гінзбург, О. Голомшток, Д. Закатнов, М. Захаров, В. Зінченко, Є. Клімов, Г. Костюк, В. Мадзігон, В. Моляко, Є. Павлютенков, М. Пряжніков, В. Сафін, Б. Федоришин, С. Чистякова, М. Чобітько, П. Шавір та ін.);

– загальні теоретичні положення проблеми професійного самовизначення на сучасному етапі (М. Вечірко, Є. Головаха, О. Гріньова, Ю. Загребнюк, Д. Закатнов, О. Ігнатюк, М. Кузів, І. Мачуська, Н. Ошуркевич, Н. Побірченко, В. Симоненко, В. Синявський, М. Тименко, Б. Федоришин, В. Ярошенко й ін.);

– наукові дослідження провідних зарубіжних учених з питань професійного самовизначення (А. Ватерман, Р. Бернс, Е. Гінзбург, Дж. Голланд, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Левіта, Дж. Марсія, А. Маслоу, Дж. Мід, Ф. Парсонс, Е. Ро, К. Роджерс, Н. Роджерс, Д. Сьюпер, Дж. Тернер, Д. Тідеман, В. Франк, Е. Фромм, С. Фукуяма й ін.).

Джерельну базу дослідження складають: 1) *документальні джерела досліджуваного періоду*: нормативно-правові акти та архівні документи (закони, постанови, накази, резолюції, інструкції партійних та державних органів влади різного рівня, органів управління освітою (Наркомосу, інших міністерств і відомств, Міністерства освіти), рекомендації МОП, дорадчих органів та комітетів, звернення тощо), що розкривають питання профорієнтації та професійного самовизначення осіб, що навчаються, видані у досліджуваній період; 2) *інтерпретаційні джерела*: праці вітчизняних та зарубіжних науковців, педагогів і діячів освіти, які були сучасниками досліджуваного періоду; наукові дослідження сучасних авторів, що висвітлюють історію розвитку професійного самовизначення 30-х років ХХ – ХХІ століття; дисертаційні роботи, монографії, автореферати дисертацій, наукові статті, матеріали науково-практичних міжнародних та всеукраїнських конференцій, предметом яких є професійне самовизначення особистості або дотичні до окресленої проблеми питання; 3) *матеріали періодичних видань*, що сприяли вивченню урядової політики щодо освіти та окремих аспектів упровадження педагогічного досвіду з реалізації завдань профорієнтації та професійного самовизначення (наукова преса, статті газет і журналів, на сторінках яких висвітлювалася проблема професійного самовизначення у 30-ті роки ХХ – ХХІ століття); 4) *довідкова література* – словники, довідники, енциклопедії, аналіз яких дозволив дослідити понятійно-категоріальний апарат, який конструє предмет нашого дослідження; 5) *навчальні та методичні джерела* – навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники, що видавалися протягом хронологічних меж дослідження; 6) *ресурси мережі Інтернет*, у яких представлено сучасний стан проблеми професійного самовизначення з позицій провідних науковців та педагогів-практиків.

Для пошуку нормативних і методичних джерел проаналізовано фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Державної науково-технічної бібліотеки України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Київської області, електронних бібліотек НАПН України, Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського, Наукової бібліотеки Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

проведено системне дослідження теорії і практики формування професійного самовизначення в окреслених хронологічних межах (30-х рр. ХХ – ХХІ століття) та здійснено історіографічний аналіз проблеми; запропоновано авторське визначення термінів «самовизначення особистості», «професійне самовизначення»; досліджено та обґрунтовано авторську періодизацію розвитку проблеми професійного самовизначення особистості, що включає такі періоди та етапи становлення: І період 1930 – 1950 роки – закладання основ професійного самовизначення, який має два етапи: 1930 – 1936 роки та 1936 – 1950 роки. Етап 1930 – 1936 роки характеризується індустріалізацією країни, розвитком ринку праці, впровадженням трудової та професійної підготовки в освітніх закладах, що сприяло розвитку досліджень проблеми професійного вибору. Другий етап 1936 – 1950 роки – згортання різних напрямів діяльності щодо професійного самовизначення особистості, що обумовлено поступовим знищенням у 30-х роках ринкової економіки, Другою світовою війною, переходом до адміністративних методів кадрової роботи, зокрема в галузі профорієнтації; ІІ період – кінець 50-х – 1990-ті роки – період відродження процесу професійного самовизначення особистості, в якому необхідно виокремити два етапи: 1958 – 1984 роки і 1984 – 1990-ті роки. Перший етап характеризується подальшим зміцненням зв'язку навчання та виховання з життям, практикою, покращенням підготовки школярів до свідомого вибору професії та праці у народному господарстві. Етап, який охоплює 1984 – 1990 роки, характеризувався формуванням державної системи професійної орієнтації, зростанням ролі системно-організаційних та індивідуально-особистісних передумов трансформації школи; ІІІ період – з 1991 року до сьогодні – період становлення і розвитку особистості як активного суб'єкта професійного самовизначення; виявлено особливості і тенденції розвитку професійного самовизначення особистості у процесі аналізу діяльності професійно-освітніх асоціацій та організацій (перших бюро профконсультації, товариств профорієнтаційного спрямування та ін.) в Україні у досліджуваний період; з'ясовано чинники становлення профорієнтації та професійного самовизначення у 30-х рр. ХХ – ХХІ столітті (політичні, економічні, соціокультурні); проаналізовано сучасний стан теорії і практики здійснення профорієнтації та професійного самовизначення молоді в Україні та за кордоном і визначено перспективні напрями вдосконалення окресленого процесу. У відповідності до виділених історичних

етапів визначено нормативно-правові основи, зміст та напрями розвитку професійної орієнтації та професійного самовизначення у 30-х рр. ХХ – ХХІ столітті;

уточнено: сутність поняття «професійна орієнтація»; передумови зародження профорієнтації; історіографію проблеми професійного самовизначення та професійного становлення особистості в Україні;

подальшого розвитку в дослідженні набули: систематизація законодавчо-нормативних документів, що унормовують розбудову змісту освіти загалом та вивчення питань професійного самовизначення зокрема; впровадження ідей учених і педагогів 30-х рр. ХХ – ХХІ століття щодо особливостей організації, форм та механізмів здійснення профорієнтації та професійного самовизначення; теоретичні положення щодо вдосконалення змісту професійної освіти в контексті професіоналізації майбутніх фахівців, що є поліаспектним процесом та характеризується як базис їхньої самореалізації й самовдосконалення; перспективні напрями впровадження вітчизняного та зарубіжного досвіду в теорію та практику професійного самовизначення.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його висновки, узагальнені положення, рекомендації можуть бути використані для наукових розвідок з історії професійної освіти, історії педагогіки, для розв'язання практичних завдань професійного самовизначення в середовищі закладів загальної середньої, позашкільної та вищої освіти.

Основні теоретико-практичні результати роботи відображають об'єктивну інтерпретацію розвитку проблеми професійного самовизначення у вітчизняній педагогічній теорії та практиці з 30-х рр. ХХ – ХХІ століття. Сформульовані в дослідженні положення та висновки дають можливість доповнити змістовну сторону циклу дисциплін професійної підготовки здобувачів вищої освіти, що сприятиме підсиленню інтелектуально-пізнавального потенціалу та збагаченню практичного досвіду майбутніх фахівців, вдосконаленню їх фахового рівня; стимулюватиме до критичної оцінки існуючих освітніх систем щодо їх історико-педагогічної значущості.

Матеріали наукового пошуку можуть бути спроектовані на сучасне полікультурне освітнє середовище України.

Результати дисертаційної роботи *впроваджено* в освітній процес Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 28-н від 23.05.2024); Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 346/04 від 28.05.2024); у процес навчання педагогічних працівників Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 263/02–13 від 28.05.2024); Міжнародного гуманітарного університету (довідка № 506 від 07.06.2024); Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ (довідка № 151/2024 від 12.06.2024).

Особистий внесок автора у працях, опублікованих у співавторстві. У статті «Поняття особистісного саморозвитку в концептуальному полі сучасної педагогічної науки» (співавтори: Савченко Н., Захарова О.) обґрунтовано, що основою саморозвитку особистості є самоспостереження і самосприйняття.

З'ясовано, що саморозвиток особистості виступає як засіб особистісного й професійного самовдосконалення, оскільки сприяє формуванню важливих сфер особистості: емоційної, вольової, мотиваційної, інтелектуальної. Визначено механізми саморозвитку особистості (внесок автора 30%).

У статті «Formation of the Subjectivity of the Future Teacher in the Educational Realities of Ukraine» (співавтори: Zhurat Y., Honcharuk V., Zubal M., Savchenko N. & Yazlovetska O.) доведено, що суб'єктність має природну біосоціальну основу як одну з головних цілей освіти, а її формування в професійному аспекті здійснюється за такими напрямками: суб'єкт навчальної діяльності; суб'єкт навчальної квазіпрофесійної діяльності; суб'єкт власної розумової діяльності; предмет педагогічної діяльності. Розкрито роль онтогенетичного середовища, основними проявами якого є соціальна та професійна суб'єктність (внесок автора 30%).

У статті «Practices for readiness of future specialists for professional self-determination in the information society» (співавтори: Knysh I., Kochubei O., Poliakov I. & Tiahur V.) обґрунтовано, що професійне самовизначення особистості є складним та тривалим процесом пошуку та реалізації себе в професії. Розкрито основні поняття готовності до професійного самовизначення майбутніх фахівців в сучасному інформаційному суспільстві та зацентровано увагу на функціонально-психологічному, особистісному та діяльнісному підходах щодо її формування. На основі здійсненого аналізу визначено ряд напрямів професійного самовизначення майбутнього фахівця в інформаційному суспільстві (внесок автора 25%).

У статті «Gamification in developing readiness for self-fulfillment in students of Higher Educational Institutions» (співавтори: Tsurkan L., Savchenko N., Slipchyshyn L. & Kalenyk M.) зацентровано увагу на особливостях гейміфікації у процесі формування готовності до самореалізації студентів закладів вищої освіти. Доведено, що у процесі професійного становлення й активного самовизначення використання ігрових практик та механізмів сприяє розвитку готовності майбутніх фахівців до самореалізації (внесок автора 25%).

У статті «Social environment as a factor of personality formation» (співавтори: Varnavska I., Kharchuk O., Kulikova S. & Kondratska G.) розкрито роль соціального середовища у формуванні особистості та досліджено його вплив на процес свідомого професійного вибору людини. Визначено основні важливі теоретичні компоненти створення соціального середовища та представлено механізми його ефективного впливу на становлення особистості взагалі та формування її професійної свідомості зокрема (внесок автора 25%).

У статті «Improving the quality of education based on the system of continuing education» (співавтори: Firsova N., Bezkorovaina O., Oleksenko R., Chernenko O., Tsukanova N., Ihnatiev V. & Mykhailov A.) доведено необхідність подальшого професійного самовизначення, самореалізації та самовдосконалення як значущих чинників конкурентоспроможності сучасного професіонала на ринку праці, де одним із шляхів є постійне поповнення бази знань, навчання впродовж життя. Саме тому підвищення якості освіти у закладах вищої освіти створює передумови

для підготовки фахівців з високим ступенем готовності до професійної діяльності після закінчення навчання. При цьому система безперервної освіти дозволяє підтримувати кваліфікацію працівника на рівні, затребуваному на ринку праці (внесок автора 25%).

Основні положення та результати дослідження апробовано й оприлюднено на науково-практичних конференціях різного рівня, міжнародному науковому симпозиумі:

міжнародних – «Сучасні проблеми підготовки та удосконалення педагога» (Україна, Чернігів, 2018), «Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції» (Україна, Мукачеве, 2018), «Проблеми та перспективи професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграції» (Україна, Кропивницький, 2019), «Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології» (Україна, Запоріжжя, 2020), «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Україна, Львів, 2020), «Role of science and education for sustainable development» (Польща, Катовіце, 2021), «Філософські аспекти професійної освіти» (Україна, Херсон – Кропивницький, 2022), «Наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку» (Чехія, Прага, 2022), «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Польща – Україна, Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон, 2024), «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (Болгарія, Пештера, 2024), «Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives» (Литовська Республіка, Вільнюс, 2024), «Actual Problems of Improving Farming Productivity and Agroecology» (Україна, Дніпро, 2024), міжнародному науковому симпозиумі – «Innovation in der modernen Wissenschaft» (Німеччина, Карлсруе, 2024);

всеукраїнських (з міжнародною участю) – «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Україна, Херсон, 2016), «STEM-освіта як шлях до інноваційного розвитку національної освіти» (Україна, Херсон, 2016), «Педагогічна наука в Україні за роки незалежності: здобутки, прорахунки, перспективи» (Україна, Херсон, 2017), «Від знаннєвої парадигми до компетентнісної: реалії, перспективи» (Україна, Херсон, 2017), «Он-лайн освіта: від теорії до практики» (Україна, Херсон, 2018);

всеукраїнських – «Розвиток життєвої компетентності особистості в умовах освітніх трансформацій: виховний, психологічний, інклюзивний виміри», (Україна, Херсон, 2018; 2019), «Новітні напрями в галузі права та освіти» (Україна, Херсон, 2019), «Теорія і практика естетичного виховання у закладах освіти» (Україна, Кропивницький, 2021), «Актуальні питання сучасної науки: історія, теорія, практика» (Україна, Харків, 2023), «Підготовка майбутнього педагога в умовах євроінтеграційних процесів» (Україна, Кропивницький, 2023), «Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців» (Україна, Кривий Ріг, 2023), «Вдосконалення позашкільної освіти в умовах сучасних трансформацій» (Україна, Кропивницький, 2024), «Зарубіжна та українська культура: питання теорії, історії, методики» (Україна, Херсон, 2024);

регіональних (міжвузівських) – «Інноваційні педагогічні технології в цифровій школі» (Україна, Харків, 2019), «Український учитель у контексті глобалізаційних процесів» (Україна, Кропивницький, 2021).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено у 55 наукових працях (із них 49 одноосібних): 36 віддзеркалюють основні результати дослідження (із них 26 статей у наукових виданнях, внесених до переліку наукових фахових видань України, 2 розділи в колективних монографіях, 8 статей у закордонних наукових виданнях (із них 5 статей в наукових виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus та Web of Science); публікації, які додатково презентують наукові результати докторської дисертації: 16 тез у матеріалах науково-практичних конференцій; 3 публікації в інших виданнях.

Кандидатську дисертацію на тему «Розвиток пізнавального інтересу в молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» захищено «01» жовтня 1998 року у спеціалізованій вченій раді К 23.053.01 Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка зі спеціальності 13.00.01 – теорія та історія педагогіки; її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Наукова робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (493 найменування, із них – 28 іноземною мовою, 10 архівних справ), містить 12 додатків на 27 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 494 сторінки, основний текст викладено на 364 сторінках рукопису. Робота містить 4 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь розробленості проблеми дослідження, її зв'язок із науковими програмами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні межі дослідження; аргументовано концепцію, проаналізовано джерельну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку; окреслено структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми формування самовизначення особистості» – розкрито концептуальні засади дослідження; представлено історіографію та схарактеризовано джерелознавчу базу проблеми професійного самовизначення особистості; визначено сутність самовизначення як соціально-педагогічної проблеми; запропоновано та обґрунтовано періодизацію розвитку проблеми професійного самовизначення особистості.

З метою розкриття концептуальних засад дослідження здійснено аналіз наукових доробок зарубіжних та вітчизняних науковців щодо проблеми професійного самовизначення. Зазначено, що особливістю сучасних вітчизняних досліджень професійного самовизначення є те, що зазначена проблема розглядається у взаємозв'язку з особистісним, життєвим, соціальним

самовизначенням, через вплив на професійне самовизначення оточуючого середовища й активної життєвої позиції особистості.

Узагальнення поглядів як зарубіжних, так і вітчизняних науковців на окреслену проблему, дозволило сформулювати такі загальні теоретико-методологічні положення дослідження професійного самовизначення особистості: 1) сутність цієї дефініції пов'язана з ціннісно-сисловою природою взаємодії людини й світу, індивіда й професії; 2) як системне утворення воно закономірно формується у процесі професіоналізації індивіда, основною умовою виходу на рівень самовизначення є розвиток рефлексивної свідомості та самосвідомості фахівця; 3) забезпечує об'єктивацію суб'єктних якостей особистості професіонала; 4) включає в себе два аспекти: професійний і особистісний; 5) може мати як ситуативний характер, так і виступати особистісною характеристикою професіонала; 6) можливе через розкриття його передумов, структурних і динамічних характеристик.

Доведено, що досліджуваний феномен можна віднести до реально-практичної структури діяльності фахівця, що характеризується: 1) своєрідним поєднанням внутрішніх факторів професійного самовизначення і зовнішніх умов; 2) усвідомленням збуджуючого «хочу» і спонукального «вимагають»; 3) наявністю комплексу реально-практичних дій людини в умовах ринку, спрямованих на прийняття рішення щодо морального змісту актуальної ситуації та на реалізацію прийнятого рішення; 4) дієвістю комплексу пізнавально-перетворюючих дій, спрямованих на постдійове усвідомлення здійснених поведінкових дій, на усвідомлення результатів діяльності, на оцінювання та їх осмислення.

Виокремлено низку тенденцій щодо концептуальних засад проблеми професійного самовизначення в сучасному освітньому просторі: 1) зростання престижу освіти у цілому й технічної освіти, зокрема, де професійна освіта представлена як одна з цінностей суспільства, без якої неможливі ні становлення особистості, ні розвиток суспільства; 2) зміна цільових настанов професійної освіти як соціального інституту: від забезпечення потреб держави у фахівцях різного профілю до задоволення освітніх потреб особистості заради її розвитку й самореалізації та конкурентоспроможності на ринку праці; 3) зміна характеру попиту на робочу силу: досягнення належного рівня кваліфікації як необхідної умови забезпечення продуктивної праці в умовах інформаційного суспільства; 4) внутрішня реорганізація освіти відповідно до вимог ринкової економіки.

У розділі розкривається методологічна основа дослідження проблеми професійного самовизначення особистості, сформована сукупністю наукових підходів (системний, парадигмальний, хронологічний, культурологічний, аксіологічний, порівняльно-змістовий, герменевтичний), які у своїй інтегративній єдності характеризуються взаємозалежністю й методологічними взаємозв'язками.

Науковий пошук і теоретико-методологічний аналіз здійснено відповідно до принципів об'єктивності, єдності логічного й історичного, теорії і практики як основи обґрунтованості положень та висновків дослідження, історизму, системності, всебічності, наступності.

Історіографічний та джерелознавчий аналіз проблеми професійного самовизначення особистості (30-ті роки ХХ – ХХІ століття) здійснено на підставі ґрунтовного аналізу історичних джерел, а також джерельної бази, історико-педагогічної літератури, з метою висвітлення її витоків, основних етапів розвитку у визначений період, еволюції та сучасного стану вивчення досліджуваної проблеми.

Використано такі джерела: 1) документальні: нормативно-правові акти (закони, постанови, накази, звернення, інструкції тощо), що стосуються питань професійного самовизначення осіб, що навчаються, видані у досліджуваній період; 2) праці вітчизняних та зарубіжних науковців, педагогів і діячів освіти, які були сучасниками досліджуваного періоду; наукові дослідження сучасних авторів, що висвітлюють історію розвитку професійного самовизначення 30-х років ХХ – ХХІ століття, дисертаційні роботи, предметом яких є професійне самовизначення особистості; 3) періодичні видання, зокрема наукова преса, статті газет і журналів, на сторінках якої висвітлювалася проблема професійного самовизначення у 30-ті роки ХХ – ХХІ століття; 4) довідкова література – словники, довідники, енциклопедії, аналіз яких дозволив дослідити понятійно-категоріальний апарат, який конструє предмет нашого дослідження; 5) навчальні та методичні джерела – навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники, що видавалися протягом хронологічних меж дослідження; 6) ресурси мережі Інтернет, у яких представлено сучасний стан проблеми професійного самовизначення з позицій провідних науковців та педагогів-практиків.

Використання документальних джерел: законів, постанов, наказів органів державної влади СРСР, УРСР, України, міжнародних документів тощо дозволило об'єктивно дослідити питання розвитку наукових досліджень проблеми професійного самовизначення у 30-ті роки ХХ – ХХІ століття з погляду його нормативного забезпечення, що сприяло її періодизації, вивченню тенденцій розвитку змісту освіти в Україні, нормативно-правового та організаційно-педагогічного забезпечення реалізації професійного самовизначення, створення системи професійної орієнтації у досліджуваній період. Аналіз інтерпретаційних джерел, матеріалів періодичних видань дозволив дослідити проблеми самовизначення як соціально-педагогічного феномену, вивчити питання особистісно-професійного самовизначення учнівської молоді, проаналізувати специфіку діяльності професійно-освітніх асоціацій та організацій, визначити тенденції професійного самовизначення осіб у зарубіжних закладах загальної середньої освіти та закладах вищої освіти у хронологічних межах дослідження.

Досліджуючи самовизначення як соціально-педагогічну проблему, визначено дві її складові: самовизначення як соціальна проблема і самовизначення як педагогічна проблема.

Доведено, що у соціальному плані самовизначення найтісніше пов'язане з процесами соціалізації особистості, визначенням особистістю свого місця у суспільстві і шляхів самоактуалізації в ньому. Таким чином, самовизначення як соціальна проблема – це аспект соціалізації, в якій індивід набуває готовності до

самостійної, творчої діяльності на основі усвідомлення і суб'єктивного співвіднесення суспільних вимог з власними потенційними та наявними здібностями, комплексом внутрішніх умов, а також здатності до самостійного прийняття рішень відносно важливих життєвих цілей, які мають сенс як для самого суб'єкта, так і для суспільства.

Акцентовано, що самовизначення як педагогічна проблема – це процес, в якому особи, що навчаються, розвивають і формують власну ідентичність, цінності, професійні орієнтири та життєві цілі через навчання та взаємодію з освітнім середовищем. Аналіз самовизначення як педагогічної проблеми дозволив виокремити його особливості: 1) суб'єктом самовизначення є особа, що навчається; 2) формування власної ідентичності, цінності, професійних орієнтирів та життєвих цілей відбувається у процесі навчання; 3) процес самовизначення відбувається у взаємодії з освітнім середовищем. При цьому до освітнього середовища належить освітній процес; освітні структури і підструктури; форми й методи організації освітнього процесу, педагогічні технології, психолого-педагогічний супровід тощо; 4) рушійними силами цього процесу є внутрішні протиріччя самої особистості. До них можна віднести протиріччя між інтересами особистості та її здібностями; між наявними знаннями та набутими видами діяльності, потрібними для реалізації особистісно значимих цілей; між ступенем домагань та реальними можливостями тощо.

Запропоновано та обґрунтовано періодизацію розвитку проблеми професійного самовизначення особистості, що включає такі періоди та етапи становлення:

I період 1930 – 1950 роки – закладання основ професійного самовизначення, який має два етапи: 1930 – 1936 роки та 1936 – 1950 роки. Перший етап (1930 – 1936 роки) став початком становлення профорієнтації, який характеризувався зростанням промисловості, розвитком торгівлі, що викликало в країні великі соціальні зрушення та сприяло появі цілої мережі профорієнтаційних установ і регіональних шкіл профорієнтації. Цілі та зміст роботи профконсультаційних бюро передбачали доцільний добір, розподіл та використання робочої сили (у тому числі підлітків) та скорочення плинності з урахуванням спеціальних здібностей, протипоказань до професії, праці щодо різних професій. Уся робота, яку проводили науково-дослідні інститути, лабораторії, кабінети і бюро, стояла осторонь від школи. У травні 1931 року Всесоюзний психотехнічний з'їзд підкреслив необхідність істотної перебудови профорієнтації і перенесення її в загальноосвітню школу. Ліквідацію 1936 р. профорієнтаційних підрозділів пов'язано з постановою ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 р. «Про педологічні перекирення в системі Наркомосів», з якої почався наступ на профорієнтацію, що продовжився до кінця 50-х років.

II період – кінець 50-х – 1990-ті роки – період відродження процесу професійного самовизначення особистості, в якому необхідно виокремити два етапи: 1958 – 1984 роки і 1984 – 1990-ті роки. Початок першого етапу (1958 – 1990-ті роки) пов'язаний з ухваленням Закону України «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в

СРСР» (1958 р.). Зауважено, що у ці роки розроблено понятійний апарат, зміст, принципи, форми та методи профорієнтації, системний підхід до профінформації, моделі та етапи організації профорієнтації школярів різного віку, пошуки вчених та учителів-практиків щодо вдосконалення підготовки школярів до вибору професії. Етап з 1984 р. до 1990 рр. відзначався сприятливим поєднанням двох факторів: реформою загальноосвітньої та професійної школи та перебудовою соціально-економічного та політичного життя країни. Початок цього етапу поклала реформа загальноосвітньої та професійної школи (1984 р.). Доведено, що цей етап характеризується докорінним покращенням трудового виховання, навчання та професійної орієнтації у загальноосвітній школі; посиленням політехнічної та практичної спрямованості викладання; значним розширенням підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у системі професійно-технічного навчання; здійсненням переходу до загальної професійної освіти молоді. Шляхами вирішення цього завдання стало поєднання навчання з продуктивною працею, включення учнів, до систематичної, організованої, посильної суспільно корисної праці; створення міжшкільних навчально-виробничих комплексів, трудових таборів тощо.

III період – з 1991 року до сьогодні – період становлення і розвитку особистості як активного суб'єкта професійного самовизначення. Визначено, що він характеризується активним науковим пошуком нових форм і методів професійної орієнтації, дослідженням професійної орієнтації як науково-практичної системи підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення. Акцентовано, що на початку XXI століття системоутворювальними у вітчизняному освітньому процесі стають два підходи: особистісно орієнтований та компетентнісний. У цей період відбувається перехід до гуманістичної освітньої парадигми, за якої увага зосереджується на особистості кожного учня.

У другому розділі – «Теорія та практика формування основ самовизначення в Україні у змісті освіти 30-х років XX – XXI століття» – виокремлено та розкрито тенденції розвитку змісту освіти в Україні в період 30-х років XX – XXI століття; визначено сутність та змістовну сторону процесу особистісно-професійного самовизначення учнівської молоді в Україні; представлено загальну характеристику системи профорієнтації в країні.

У розділі на підставі наявних наукових доробок та аналізу психолого-педагогічних джерел щодо змісту освіти, визначено тенденції розвитку змісту освіти в Україні в період 30-х років XX – XXI століття та показана їх значущість у професійному становленні людини. Узагальнено погляди вітчизняних науковців на це поняття та зроблено висновок, що визначення структурних елементів змісту освіти обумовлює різні підходи до його формування. Доведено, що зміст освіти є динамічною структурою, яка детермінована низкою зовнішніх і внутрішніх чинників. До зовнішніх чинників належать, зокрема, політичні, економічні, науково-технічні, демографічні, морально-етичні, культурологічні. Внутрішніми чинниками є наявність нових педагогічних ідей, концепцій, теорій; впровадження нових педагогічних технологій; усвідомлення соціальної

значущості професії вчителя; освітні традиції тощо. Констатовано, що зміст освіти як один із основних засобів і факторів розвитку особистості має відповідати соціальному замовленню суспільства, задовольняти потреби окремої особистості у набутті необхідних знань, умінь, навичок і компетенцій. Зазначено, що формування змісту освіти здійснювалося під впливом знаннєвого підходу – 1930 – 1950-ті роки; діяльнісного та культурологічного підходів – кінець 50-х – 80-ті роки; особистісно орієнтованого і компетентнісного – 90-ті роки – до нашого часу.

Здійснений аналіз особистісно-професійного самовизначення учнівської молоді в закладах загальної середньої освіти довів, що це складний процес вибору професійної діяльності, який обумовлений зовнішніми (освітнє середовище, психолого-педагогічна підготовка тощо) та внутрішніми (бажання, потреби, мотиви, цілі) чинниками. Акцентовано на тому, що самовизначення ототожнюється з пошуком себе і відкриттям власного «Я». У зв'язку із цим стверджується, що чинником процесу особистісного самовизначення є Я-концепція (як динамічна система уявлень про самого себе, сполучена з їхньою оцінкою). При цьому доведено, що успішність професійного самовизначення багато в чому залежить від Я-концепції.

З'ясовано, що самовизначення пов'язане з цінностями, потребою формування значеннєвої системи, в якій провідне місце належить проблемі сенсу життя, з орієнтиром у майбутнє. Визначення себе в суспільстві як особистості є визначення власного «Я» (самовизначення, прийняття активної позиції) співвідносно до соціокультурних цінностей.

Доведено, що особистісне та професійне самовизначення учнівської молоді в закладах загальної середньої освіти пов'язані між собою та мають багато спільного. При цьому, розмежовуючи ці поняття, можна констатувати, що професійне самовизначення, виходячи з мотивації і спрямованості, є одним із напрямів особистісного самовизначення. Професійне самовизначення, на відміну від особистісного, є більш конкретним, оскільки передбачає вибір професії, може виражатися в отриманні диплома. Окрім того, професійне самовизначення більше залежить від зовнішніх умов, водночас особистісне – від внутрішніх.

З'ясовано, що з початку до середини 30-х років основним завданням професійної орієнтації було формування професійної спрямованості учнів. У 30-ті роки вже сформувалася організаційна структура управління профорієнтаційною діяльністю, не як щось раз і назавжди визначене, а як динамічний процес, що передбачає її зміну. Етап з середини 30-х до кінця 50-х років характеризувався, по-перше, відсутністю вивчення індивідуальних особливостей людини, її нахилів та здібностей, натомість метою роботи з професійної орієнтації стало виявлення соціальних мотивів та морально-політичної зрілості особи; по-друге, епізодичністю досліджень з профорієнтації учнівської молоді; по-третє, профорієнтація проводилася педагогами-ентузіастами; проблема профорієнтації набула індивідуально-психологічного, людинознавчого аспекту і перетворилася на психолого-профорієнтаційний супровід індивіда на всіх етапах його професійного шляху.

З кінця 50-х до 90-х років – новий період розвитку проблеми професійної орієнтації. Акцентовано, що на його початку профорієнтаційна робота була спрямована на вирішення політичного завдання кадрового забезпечення промисловості та сільського господарства, на перший план висувалися не потреби особистості, а потреби народного господарства. Обґрунтовано, що з 70-х років переважним стало виховання у молоді здібності до самостійного вибору, а у теорії профорієнтації намітився відхід від масових психодіагностичних методик на користь індивідуалізованої допомоги особистості. Встановлено, що наприкінці 80-х років в Україні відродилася повноцінна науково обґрунтована система професійної орієнтації учнівської молоді на державному рівні, яка поєднувала мету, зміст, принципи, організаційні форми, методи і засоби професійної орієнтації та мала на меті допомогти особам, що навчаються, визначитися у виборі майбутньої професії та відповідного закладу освіти для продовження освіти після закінчення школи.

Визначено, що сучасний період розвитку професійної орієнтації (90-ті роки до сьогодні) спрямований на пошук нових форм і методів цієї діяльності, що обумовлено виникненням нових економічних умов, пов'язаних з переходом до ринкової економіки, нагальними потребами освітніх новацій, структурними змінами в освіті й науці, створенням ефективної системи професійної підготовки молоді.

У третьому розділі – «Механізми реалізації професійного самовизначення молоді у процесі адміністративно-правового регулювання взаємодії державних органів влади та масмедіа в Україні у 30-х роках ХХ – ХХІ століття» – здійснено характеристику нормативно-правового та організаційно-педагогічного забезпечення реалізації самовизначення в різні історичні періоди; проаналізовано діяльність професійно-освітніх асоціацій та організацій щодо професійного самовизначення особистості; розкрито вплив освітнього середовища та засобів масової інформації на формування професійного самовизначення особистості.

Схарактеризовано основні законодавчі акти, що закріплюють провідні тенденції розвитку професійного самовизначення у 30-х роках ХХ – ХХІ століття. Аналіз змістовного наповнення нормативно-правових актів досліджуваного періоду дав підстави стверджувати, що нормативно-правові акти, видані у I період (1930 – 1950 роки ХХ століття), на законодавчому рівні закріплювали основоположні ідеї реформування освіти щодо формування підґрунтя розвитку професійного самовизначення особистості: посилення трудового виховання та політехнічного навчання, що сприяло широкому розвитку суспільно корисної продуктивної праці осіб, що навчалися. Акцентовано, що нормативно-правові акти II періоду (кінець 50-х – 90-ті роки ХХ століття) регулюють питання політехнізації та професіоналізації школи, введення до навчального процесу виробничого навчання, а також запровадження нових методів і форм навчання: праця у виробничих бригадах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, трудових таборах тощо. Доведено, що зміст

нормативно-правових актів III періоду (90-ті роки XX століття – до сьогодні) відбиває ідею гуманізації та диференціації освіти.

З метою аналізу тенденцій і підходів до професійного самовизначення у закладах середньої освіти здійснено аналіз навчальних планів у різні періоди як нормативного документу закладу освіти.

Констатовано, що на сьогодні законодавчо не врегульованими є проблеми відсутності єдиного нормативного акту, що регулював би питання професійної орієнтації, підготовки професійних консультантів, проходження стажування учнями старших класів шкіл на підприємствах за їхнім вибором тощо.

З'ясовано, що діяльність професійно-освітніх асоціацій та організацій була досить важливою у розвитку професійного самовизначення і підготовки кадрів у досліджуваній період. Це сприяло підвищенню ефективності професійної орієнтації, поширенню нових методик і технологій, а також підготовці кваліфікованих кадрів. Визначено, що основу професійно-освітніх асоціацій та організацій складали: лабораторії, що створювалися при інститутах праці, наприклад, лабораторія промислової психотехніки Наркомату праці, лабораторія профконсультації, організована при Ленінградському інституті з вивчення мозку, педолого-педагогічна лабораторія, створена в Ленінграді при інституті ім. Герцена, «Бюро з профконсультації», Центральна лабораторія з профконсультації та профвідбору, «Українська порада з вибору звання», Інститут психотехнічних досліджень м. Львова (I період); технічні гуртки у загальноосвітніх школах, літні трудові табори, міжшкільні навчально-виробничі комбінати (II період); центри профорієнтації, базові підприємства для кожної школи, спеціалізовані міжгалузеві науково-методичні центри, кабінети і куточки профорієнтації; служба зайнятості (III період).

Обґрунтовано, що освітнє середовище прямо або опосередковано впливає на становлення, формування і розвиток особистості. Такий вплив є взаємним: особистість у результаті взаємодії перетворює середовище і, відповідно, середовище впливає на особистість. Доведено, що освітнє середовище є динамічною структурою, що постійно змінюється. Жодне освітнє середовище не може стійко функціонувати, не співвідносячи свою освітню стратегію зі змінами, що відбуваються в середовищі існування. У результаті аналізу з'ясовано, якщо на початку 30-х років особа була продуктом середовища, а роль середовища звужувалася до поняття «фактора розвитку особистості», то в умовах сьогодення освітнє середовище – це впливовий чинник формування компетентностей осіб, що навчаються. Визначено, що важливим чинником впливу на формування професійного самовизначення особистості є засоби масової інформації, яким належить провідна роль у цьому процесі. Зазначено, що основними засобами масової інформації у перший період були радіо і газети, метою яких стало формування позитивного образу героя/героїні праці. У другому періоді основним засобом масової інформації, що мав значний вплив на формування свідомості молоді, зокрема й професійного самовизначення, стало телебачення. Метою засобів масової інформації у цей період була демонстрація професійного зростання людини праці (від робочого до начальника цеху, директора заводу, від

тракториста до голови колгоспу) та формування при цьому позитивного ставлення до професій, які пов'язані з розумовою працею. Третій період характеризується виникненням нових медіа, зокрема мережа Інтернет, соціальні мережі Instagram, YouTube і TikTok тощо, мета яких полягає у формуванні образу успішних і прибуткових професій. При цьому акцентується на недостатньому інформаційному забезпеченні щодо професій, які може здобути молодь, а також на дефіциті програм професійного спрямування на вітчизняному телебаченні.

У четвертому розділі – «Дослідження вітчизняними вченими проблеми професійного самовизначення у наукових доробках у 30-ті роки ХХ – ХХІ століття» – розкрито питання професійного самовизначення у змісті діяльності наукових товариств, організацій та фундаторів педагогічної думки у 30–50-ті роки ХХ століття; здійснено оцінку стану розвитку проблеми професійного самовизначення у працях провідних науковців у кінці 50-х – 80-ті роки ХХ століття; визначено та проаналізовано напрями розвитку проблеми професійного самовизначення у дослідженнях науковців з 90-х років ХХ століття до сьогодення.

Аналіз питання професійного самовизначення у змісті діяльності наукових товариств, організацій та фундаторів педагогічної думки у 30–50-ті роки ХХ століття дозволив дослідити передумови закладання основ професійного самовизначення у досліджуваній період. Констатовано, що дослідження проблем професійної орієнтації учнівської молоді активізується в Україні з 20-х років. Зокрема, у працях науковців Українського науково-дослідного інституту педагогіки, Всеукраїнського державного інституту праці було висвітлено окремі проблеми професійного самовизначення у цей період, зокрема – схема опису професії, комплекс вимог до представників певних професій, схеми вивчення особливостей особистості учнів, професійних намірів молоді тощо. Було охарактеризовано праці як сучасних вітчизняних науковців (М. Грибенюк, М. Гриньова, О. Лаврута, С. Лозинська, Г. Поліщук, Н. Пономарьова, Л. Семеновська), так і учених, які жили і працювали у визначений період, як-от: Ф. Дунаєвського (необхідності цілісного підходу до особистості, що передбачає при виборі професії врахування її цілей, мотивів, здібностей), Г. Маліса (вивчення середовища з погляду соціальних впливів, які формують професійні інтереси особи), С. Рубінштейна (проблема самовизначення розглядається у зв'язку з теорією особистості та з дослідженнями життєвого шляху людини), М. Третьякова (розкрито методика профорієнтаційних лекцій для школярів), І. Карпова та Г. Смишляєва (розробка опису професій), А. Макаренка (самореалізація особистості на підставі сформованих цінностей, необхідних знань, умінь, навичок). Зауважено, що другий етап, починаючи з 1936 року до кінця 50-х років, характеризується зміною педоцентричних засад на авторитарні, практикою примусової мобілізації молоді до вивчення різних робітничих професій у часи Другої світової війни, скасуванням трудового навчання та профорієнтаційної роботи з учнями у школах, відмовою від орієнтації на розвиток особистості як на пріоритетний напрям в освіті.

З'ясовано, що перший етап з окресленого періоду (з 50-х до 90-х років ХХ століття) – 1958 – 1984 рр. – у політичному аспекті – етап Хрущовської «відлиги»; відродження деяких демократичних свобод, ослаблення авторитарного режиму управління державою; в освітньому – протиріччя між суспільно-економічними потребами в технологізації промисловості і сільського господарства і нездатністю існуючої системи шкільної освіти забезпечити відповідну підготовку молоді; констатація, що відрив навчання від життя і слабка підготовленість учнів до практичної діяльності є найсуттєвішим недоліком сфери освіти; спрямування на політехнізацію школи. Другий етап – 1984 – 1990-ті роки – характеризується у політичному житті як етап глибокої політичної та соціально-економічної кризи, невизначеності, безсистемності, неконсолідованості економіко-політичних і освітніх перетворень; в освітньому – етап реформи загальноосвітньої та професійної школи.

Зауважено, що науковими психолого-педагогічними досягненнями цього періоду є розробка Є. Клімовим класифікації професій, визначення В. Сафінім форм і типів самовизначення: конвенціонально-рольове, професійне, сімейне і соціальне; розробка і обстоювання Д. Тхоржевським концепції трудового навчання. Здійснено аналіз педагогічного досвіду вчителів-практиків В. Сухомлинського та І. Ткаченка у розвитку професійного самовизначення.

На підставі аналізу наукових доробків сучасних вітчизняних науковців (К. Богарчук, Н. Калініченко, В. Кушнір, В. Макарчук, Л. Пироженко, Л. Семеновська, Н. Терентьева та ін.) констатовано, що досліджуваний період слід розглядати як період відродження процесу професійного самовизначення особистості; відновлення професіоналізації загальноосвітньої школи та посилення акценту на трудовому вихованні школярів; подальшого зміцнення зв'язку навчання та виховання з життям, практикою, покращення підготовки школярів до свідомого вибору професії та праці у народному господарстві; поступового переходу від системи стандартизованого навчання до зростання ролі індивідуального підходу в освіті у цілому та професійному самовизначенні зокрема. Обґрунтовано, що на практиці такі зміни у підході до професійного самовизначення осіб, що навчаються, виявилися у створенні факультативних курсів, спецшкіл і класів з поглибленим вивченням предметів, введенні у старших класах закладів загальної середньої освіти профільного виробничого навчання, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, учнівських виробничих бригад, трудових таборів і загонів, шкільних виробничих майстерень.

Встановлено, що починаючи з 90-х рр. – у період активного формування незалежності в Україні, – відбуваються відродження та розвиток досліджень щодо проблеми професійного самовизначення у працях сучасних вітчизняних дослідників. Визначено, що серед їх наукових пошуків щодо розвитку професійного самовизначення (з 90-х років ХХ століття до сьогодні) можна виокремити доробки, присвячені дослідженню теоретико-методологічних основ професійного самовизначення, професійної орієнтації як системи підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення, особистісного

самовизначення як чинника професійного становлення особистості, професійного самовизначення протягом життя, професійного самовизначення особистості на етапі навчання у закладі вищої освіти, закордонного досвіду формування професійного самовизначення осіб, що навчаються. З'ясовано, що ціннісно-значеннєва сторона змістовного наповнення їх доробків була спрямована на розвиток основних аспектів процесу професійного визначення.

На підставі аналізу наукових досліджень з 90-х років ХХ століття до сьогодні щодо розвитку проблеми професійного самовизначення констатовано, що цей період характеризується формуванням гуманістичного підходу у дослідженнях про людину: людина розглядається як активний суб'єкт самотворення, саморозвитку; активним науковим пошуком нових форм і методів професійної орієнтації; дослідженням професійної орієнтації як науково-практичної системи підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення; закріпленням провідної ролі держави та її інститутів в організації і проведенні профорієнтації; якісною зміною теоретичних, методологічних та практичних підходів до професійного самовизначення та професійного орієнтування.

Акцентується, що у сучасних соціально-економічних умовах розвитку держави актуалізується проблема свободи вибору професії, самовизначення і самореалізації особистості в професійній діяльності. Було з'ясовано, що в основі сучасного професійного самовизначення знаходиться сприйняття особистості як активного суб'єкта цього процесу, а найважливішими характеристиками самовизначення особистості є здатність до самостійного вибору, належний рівень відповідальності.

У п'ятому розділі – «Історико-педагогічні рефлексії вітчизняних учених про компаративістські дослідження феномену» – здійснено аналіз основних тенденцій, що вплинули на професійне самовизначення школярів у закладах загальної середньої освіти за кордоном; розкрито основні тенденції розвитку професійного самовизначення у межах діяльності закладів вищої освіти європейських країн; надано практичні рекомендації щодо використання позитивного закордонного досвіду формування в молоді, що навчається, компетентності у виборі професії в закладах освіти України.

Дослідження основних тенденцій професійного самовизначення школярів у закладах загальної середньої освіти за кордоном здійснено на підставі аналізу цього процесу в таких країнах, як США, Німеччина, Франція, Велика Британія, Японія з 20-х років ХХ століття до сьогодні. Констатовано, що професійне самовизначення в школах країн Європи та США на сучасному етапі є важливою частиною освітнього процесу, спрямованою на допомогу учням у виборі майбутньої кар'єри та освітнього шляху. Аналіз наукових джерел дав підстави виокремити такі основні аспекти цього процесу у закладах загальної середньої освіти, як: кар'єрне консультування та планування; тестування та оцінювання; освітні програми та курси; практичний досвід; кар'єрні дні та ярмарки вакансій; партнерства з бізнесом та індустрією; підготовка до вступу у коледжі та університети; використання інформаційних ресурсів та платформ.

Обґрунтовано, що система професійного самовизначення у школах європейських країн та США спрямована на надання учням усіх необхідних інструментів і підтримки для успішного вибору майбутньої професії та освітнього шляху. Вона забезпечує інтеграцію теоретичного навчання з практичним досвідом на підставі врахування як індивідуальних особливостей учнів, так і потреб ринку праці. З'ясовано, що пріоритетним для вибору професії учнями шкіл є організація професійних проб і трудових практик, зокрема курси з технологій, бізнесу, мистецтв, медицини тощо, програми дуального навчання, під час яких учні одночасно здобувають шкільну освіту та професійну підготовку в коледжах чи технічних школах.

Дослідження основних тенденцій професійного самовизначення у закладах вищої освіти європейських країн дозволило виокремити такі з них: свобода вибору змісту навчання, яка ґрунтується на розробленій системі навчальних програм, що дозволяє студенту обирати не тільки певну спеціалізацію, а й рівень та орієнтацію на дослідницьку чи професійну діяльність; розвиток нових форм навчання, зокрема таких як: «університети без стін», «навчання на базі досвіду», «кооперована освіта», «підприємницький університет»; розвиток взаємодії з практичною сферою, яка являє собою тісну взаємодію держави, роботодавців, громадських організацій з підготовки висококваліфікованого персоналу відповідно до потреб ринку праці; профорієнтаційна робота у закладах вищої освіти, яка починається на етапі навчання учнів у старших класах і закінчується на етапі відбору майбутніх працівників для компаній у закладах вищої освіти; педагогічний супровід, спрямований на формування так званих «жорстких навичок» (hard skills), тобто знань та вмінь, які дозволяють виконувати конкретні навчальні завдання, пов'язані з майбутньою професією. Ці навички формуються у закладах вищої освіти за підтримки тьюторів і менторів; студентське самоврядування, яке створює необхідні умови для формування особистісних професійних якостей майбутніх спеціалістів: толерантність, комунікабельність, почуття згуртованості та громадянської свідомості, ініціативність, креативність, адаптивність, компетентність, працездатність молодих людей.

Під час аналізу проблеми щодо використання позитивного закордонного досвіду формування в молоді, що навчається, компетентності у виборі професії в українських закладах освіти досліджено основні чинники, що вплинули на формування професійного самовизначення особистості на сучасному етапі в Україні: COVID-19 та широкомасштабна війна, пробудження інтересу до інформаційних технологій, які актуалізували потребу у спеціалістах таких професій, які раніше не користувалися попитом у випускників шкіл. Виокремлено проблемні питання щодо розвитку професійного самовизначення особистості. Акцентовано на шляхах вирішення цих проблем: запровадження професійних проб в освітній процес та позаурочну роботу; введення до навчальних планів загальноосвітніх шкіл предмета з професійного самовизначення; використання інтернет-ресурсів; введення у закладах освіти різних рівнів посад кар'єрних консультантів; нормативно-правове закріплення пріоритетного значення освітніх закладів як суб'єктів професійної орієнтації.

ВИСНОВКИ

1. Історіографічний та джерелознавчий аналіз проблеми професійного самовизначення особистості (30-ті роки ХХ – ХХІ століття) здійснено на підставі ґрунтовного аналізу з метою висвітлення її витоків, основних етапів розвитку у визначений період, еволюції та сучасного стану вивчення досліджуваної проблеми. До використаних джерел належать: 1) документальні джерела досліджуваного періоду: нормативно-правові акти та архівні документи (закони, постанови, накази, резолюції, інструкції партійних та державних органів влади різного рівня, органів управління освітою (Наркомосу, інших міністерств і відомств, Міністерства освіти), рекомендації Міжнародної організації праці, дорадчих органів та комітетів, звернення тощо), що розкривають питання профорієнтації та професійного самовизначення осіб, що навчаються, видані у досліджуваний період; 2) інтерпретаційні джерела: праці вітчизняних та зарубіжних науковців, педагогів і діячів освіти, які були сучасниками досліджуваного періоду; наукові дослідження сучасних авторів, що висвітлюють історію розвитку професійного самовизначення 30-х років ХХ – ХХІ століття; дисертаційні роботи, монографії, автореферати дисертацій, наукові статті, матеріали науково-практичних міжнародних та всеукраїнських конференцій, предметом яких є професійне самовизначення особистості або дотичні до окресленої проблеми питання; 3) матеріали періодичних видань, що сприяли вивченню урядової політики щодо освіти та окремих аспектів упровадження педагогічного досвіду з реалізації завдань профорієнтації та професійного самовизначення (наукова преса, статті газет і журналів, на сторінках яких висвітлювалася проблема професійного самовизначення у 30-ті роки ХХ – ХХІ століття); 4) довідкова література – словники, довідники, енциклопедії, аналіз яких дозволив дослідити понятійно-категоріальний апарат, який конструє предмет нашого дослідження; 5) навчальні та методичні джерела – навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники, що видавалися протягом хронологічних меж дослідження; 6) ресурси мережі Інтернет, у яких представлено сучасний стан проблеми професійного самовизначення з позицій провідних науковців та педагогів-практиків. Аналіз джерел, у яких здійснюється історіографічний огляд проблем, що стосуються питань професійного самовизначення особистості з 30-х років ХХ до ХХІ століття дав можливість обґрунтувати методологію дослідження, розкрити сутність та змістову характеристику ключових понять дослідження, висвітлити хронологію становлення і розвитку професійного самовизначення особи; зміст і структуру понять «професійна орієнтація», «професійне самовизначення» тощо. Аналіз джерельної бази дозволив зробити висновок, що на сьогодні відсутнє комплексне, цілісне, системне дослідження цього питання теорії і практики розвитку проблеми професійного самовизначення особистості.

2. Методологія, яка розглядається як система наукових підходів, принципів і методів, що використовуються для пізнання теорії і практики проблеми професійного самовизначення особистості в означених хронологічних межах, дозволяє визначити загальний напрям дослідження, вибір системи основних

підходів, принципів і методів організації та проведення дослідження; здійснити аналіз отриманих результатів. Методологічну основу дослідження проблеми професійного самовизначення особистості становлять такі наукові підходи: системний – дозволив дослідити процес професійного самовизначення особистості у тісному зв'язку з наявними соціально-економічними, політичними, правовими, освітніми умовами у досліджуваній період; парадигмальний – сприяв дослідженню процесу професійного самовизначення особи в контексті парадигмальних змін; хронологічний – відповідно до якого здійснено системне дослідження генезису професійного самовизначення особистості в наукових працях у досліджуваній період; культурологічний – завдяки зазначеному підходу професійне самовизначення розглядається як частина культури суспільства; аксіологічний – який сприяв науковому розкриттю формування професійного самовизначення як процесу, пов'язаному з цінностями, потребою формування значеннєвої системи, в якій провідне місце належить проблемі сенсу життя, з орієнтиром у майбутнє; порівняльно-змістовий – за допомогою якого здійснено аналіз еволюції змісту професійного самовизначення відповідно до нормативно-правового забезпечення, а також порівняльний аналіз основних тенденцій професійного самовизначення учнівської молоді у закладах загальної середньої і вищої освіти України та за кордоном у досліджуваній період; герменевтичний – уможливив систематизацію особистих поглядів на розвиток професійного самовизначення особистості, що розкрито в наукових джерелах, визначив процес формулювання підсумкових положень та висновків. Науковий пошук і теоретико-методологічний аналіз здійснено відповідно до таких принципів: об'єктивності, єдності логічного й історичного, теорії і практики як основи обґрунтованості положень та висновків дослідження, історизму, системності, всебічності, наступності.

3. Досліджено позиції науковців щодо їх розуміння поняття «зміст освіти» з погляду знаннєвого, особистісно-орієнтованого, культурологічного, компетентнісного підходів. Доведено, що зміст освіти – це динамічна, змінювана структура, детермінована внутрішніми і зовнішніми чинниками, зміна яких на кожному досліджуваному етапі розвитку суспільства визначає історичний характер зазначеного поняття. I період (30-ті – 50-ті рр. ХХ століття) характеризується закріпленням знаннєво-орієнтованого підходу до змісту освіти. Важливою характеристикою змісту освіти є повернення до ідеї трудової школи, що позитивно вплинуло на процес професійного самовизначення особистості. II період характеризується поступовою зміною знаннєво-орієнтованого підходу до змісту освіти на діяльнісний (кінець 50-х – 70-ті рр. ХХ століття) та культурологічний (80-ті роки ХХ століття). III період визначається остаточним закріпленням особистісно-орієнтованого підходу до змісту освіти (90-ті роки ХХ століття). Зазначені зміни змісту освіти були спрямовані на всебічний розвиток особистості, виявлення її індивідуальних потреб, нахилів, інтересів, вироблення активної життєвої позиції, що сприяло здійсненню свідомого професійного самовизначення. Початок ХХІ століття характеризується закріпленням компетентнісного підходу до змісту освіти, за якого розвиток у

особистості життєво важливих компетентностей сприяє її можливості до саморозвитку, самоорганізації, самостійності у вирішенні проблем професійного самовизначення, орієнтації у стрімкому розвитку ринку праці.

4. Аналіз суспільно-політичних, економічних та соціокультурних умов розвитку України у 30-х роках ХХ – ХХІ століття, а також дослідження історико-педагогічних рефлексій науковців дає підстави виокремити періоди та етапи розвитку проблеми професійного самовизначення особистості: I період 1930 – 1950 роки – закладання основ професійного самовизначення, який має два етапи: 1930 – 1936 рр. та 1936 – 1950 рр. Етап 1930 – 1936 рр. характеризується індустріалізацією країни, розвитком ринку праці, впровадженням трудової та професійної підготовки в освітніх закладах, що сприяло розвитку досліджень проблеми професійного вибору. Другий етап 1936 – 1950 рр. – згорання різних напрямів діяльності щодо професійного самовизначення особистості, що обумовлено поступовим знищенням у 30-х роках ринкової економіки, Другою світовою війною, переходом до адміністративних методів кадрової роботи, зокрема в галузі профорієнтації; II період – кінець 50-х – 1990-ті роки – період відродження процесу професійного самовизначення особистості, в якому необхідно виокремити два етапи: 1958 – 1984 роки і 1984 – 1990-ті роки. Перший етап характеризується подальшим зміцненням зв'язку навчання та виховання з життям, практикою, покращенням підготовки школярів до свідомого вибору професії та праці у народному господарстві. Етап, який охоплює 1984 – 1990 роки, характеризувався формуванням державної системи професійної орієнтації, зростанням ролі системно-організаційних та індивідуально-особистісних передумов трансформації школи; III період – з 1991 року до сьогодні – період становлення і розвитку особистості як активного суб'єкта професійного самовизначення. Предметом дослідження науковців є підготовка особистості до свідомого професійного самовизначення.

5. Аналіз нормативно-правового та організаційно-педагогічного забезпечення реалізації професійного самовизначення у досліджуваній період дав можливість представити професійне самовизначення як динамічний процес, пов'язаний із суспільним життям, розвитком науково-технічного прогресу. Схарактеризовано основні законодавчі акти, що закріплюють провідні тенденції розвитку професійного самовизначення на кожному етапі. Доведено, що професійне самовизначення на перших етапах розвитку обумовлювалося потребами держави, а не особи, тому доцільно говорити про професійний вибір, професійну орієнтацію, а не про самовизначення. Лише перетворення особи з об'єкта самовизначення на активний суб'єкт обумовило свідомий вибір особою свого життєвого шляху, зокрема й професійного. Незважаючи на доволі об'ємний масив нормативно-правових актів, що регулюють розвиток професійного самовизначення, на сьогодні залишаються невирішеними окремі питання. Зокрема, йдеться про відсутність єдиного нормативного акта, що регулював би питання професійної орієнтації, підготовки професійних консультантів. Потребує введення до навчальних планів предмета «Професійне самовизначення молоді», а також стажування учнів старших класів шкіл на підприємствах за їхнім вибором.

6. Теоретичний аналіз самовизначення як соціально-педагогічної проблеми дозволяє надати їй авторське бачення, яке полягає у тому, що самовизначення у соціальному аспекті – це аспект соціалізації, в якій індивід набуває готовності до самостійної, творчої діяльності на основі усвідомлення і суб'єктивного співвіднесення суспільних вимог з власними потенційними та наявними здібностями, комплексом внутрішніх умов, а також здатності до самостійного прийняття рішень відносно важливих життєвих цілей, які мають сенс як для самого суб'єкта, так і для суспільства.

Самовизначення у педагогічному аспекті – це процес, в якому особи, що навчаються, розвивають і формують власну ідентичність, цінності, професійні орієнтири та життєві цілі через навчання та взаємодію з освітнім середовищем.

Самовизначення у професійному аспекті, тобто професійне самовизначення – це складний, цілісний, багатоаспектний, динамічний, особистісно орієнтований процес, спрямований на формування індивідуальної позиції щодо обрання професії, а також результат вибору і проектування власної професійної діяльності та самореалізації в ній.

Узагальнення сучасних поглядів на окреслену проблему дозволяє сформулювати такі загальні теоретико-методологічні положення дослідження самовизначення особистості: 1) сутність цієї дефініції пов'язана з ціннісно-сисловою природою взаємодії людини й світу, індивіда й професії; 2) як системне утворення воно закономірно формується у процесі професіоналізації індивіда, основною умовою виходу на рівень самовизначення є розвиток рефлексивної свідомості та самосвідомості фахівця; 3) забезпечує об'єктивізацію суб'єктних якостей особистості професіонала; 4) включає в себе два аспекти: професійний і особистісний; 5) може мати як ситуативний характер, так і виступати особистісною характеристикою професіонала; 6) можливе через розкриття його передумов, структурних і динамічних характеристик.

7. Професійно-освітні асоціації і організації сприяли підвищенню ефективності професійної орієнтації, поширенню нових методик і технологій, а також підготовці кваліфікованих кадрів. У 30-ті – 50-ті роки ХХ століття (І період) до органів, на які покладалося виконання нормативних актів, варто віднести РНК СРСР та союзних республік, Народний комісаріат соціального забезпечення, сільські, міські, районні ради депутатів трудящих, міськкоми та райкоми партії, відділи народної освіти, підприємства, організації, профспілкові та громадські організації. Окрім того у цей період було створено лабораторії при інститутах праці (лабораторія промислової психотехніки Наркомату праці, лабораторія профконсультації, організована при Ленінградському інституті з вивчення мозку, педолого-педагогічна лабораторія, створена в Ленінграді при інституті ім. Герцена, «Бюро з профконсультації», Центральна лабораторія з профконсультації та профвідбору), «Українська порада з вибору звання», Інститут психотехнічних досліджень м. Львова. До методів роботи цих організацій варто віднести: 1) організацію пропаганди в пресі; 2) проведення публічних лекцій зі сфери професійної орієнтації; 3) складання професіографічних карт на підставі дослідження здібностей, нахилів,

психологічних особливостей особистості. II період (кінець 50-х – 90-ті роки ХХ століття) характеризується розвитком технічних гуртків у загальноосвітніх школах, літніх трудових таборів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, які сприяли професійному самовизначенню школярів у зазначений період. Поширеними формами профорієнтаційної роботи у цей період стали залучення учнів до праці на пришкільних ділянках, організація виробничих практик та екскурсій на підприємства, зустрічі з передовиками виробництва, проведення профорієнтаційних уроків тощо. III період (90-ті роки ХХ – ХХІ століття) характеризується створенням центрів профорієнтації, базових підприємств для кожної школи, спеціалізованих міжгалузевих науково-методичних центрів, кабінетів і куточків профорієнтації, служби зайнятості, на яку сьогодні покладено функцію проведення професійної орієнтації населення. Основними формами роботи центрів є інформаційні семінари із загальних питань зайнятості, майстер-класи, презентації закладів освіти, семінари, трудові екскурсії, тренінги, профорієнтаційні уроки-семінари для учнівської молоді, ярмарки професій, дні кар'єри, дні відкритих дверей закладів освіти тощо. На жаль, заклади освіти на сьогодні законодавчо не визначені основними суб'єктами проведення профорієнтаційної роботи.

8. Система професійного самовизначення в школах європейських країн та США спрямована на надання учням всіх необхідних інструментів і підтримки для успішного вибору майбутньої професії та освітнього шляху. Вона враховує як індивідуальні особливості учнів, так і потреби ринку праці, забезпечуючи інтеграцію теоретичного навчання з практичним досвідом. Поряд із допомогою у виборі професії пріоритетним є формування самостійності, уміння оцінювати себе в контексті ринку праці, прагнення до професійної конкурентоспроможності та мобільності. У контексті організації професійної підготовки є використання активних форм і методів навчання, організація професійних проб і трудових практик.

Дослідження зарубіжного досвіду професійного самовизначення у закладах вищої освіти дозволив виокремити основні тенденції професійного самовизначення особистості на етапі набуття нею майбутньої професії. До них віднесено: свобода вибору змісту навчання, розвиток нових форм навчання, взаємодія з практичною сферою, профорієнтаційна діяльність, педагогічний супровід студентів, тьюторська і менторська підтримка, студентське самоврядування. Здійснено їх аналіз та запропоновано шляхи впровадження їх у діяльність закладів вищої освіти України.

Дослідження проблемних питань щодо розвитку професійного самовизначення особистості дозволяє виокремити такі з них: відсутність посад (ставок) профконсультантів (кар'єрних радників) у школах та інших закладах освіти; відсутність у навчальних планах загальноосвітніх шкіл спеціального предмета з професійного самовизначення; відсутність практики (професійних проб) з різних професій у старших класах; відсутність чіткої взаємодії різних учасників профорієнтаційного процесу; використання традиційних форм і методів професійної орієнтації учнів; дефіцит необхідного інформаційного

забезпечення процесу професійного самовизначення; недостатня профорієнтаційна підготовка педагогічних працівників. При цьому запропоновано шляхи вирішення зазначених проблем.

Проведене дослідження не вичерпує всіх теоретичних та практичних аспектів окресленої проблеми. Подальший науковий пошук доцільно зосередити на питаннях компаративістики у галузі педагогічної освіти з досліджуваної проблеми, вивченні закономірностей функціонування освітніх систем у різних країнах шляхом пізнання спільного й відмінного у їх розвитку щодо теорії та практики реалізації професійного самовизначення. Пошуки загального і специфічного в освітніх системах різних країн, ознайомлення з міжнародним досвідом щодо професійного самовизначення, самореалізації та самовдосконалення, сприятимуть осмисленню та узагальненню цінних освітніх традицій у світі, інтеріоризуючи та творчо інтерпретуючи цей досвід у розвиток національної системи освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, які відображають основні наукові результати докторської дисертації

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України :

1. Дубінка М. М. Особистісний та соціальний аспекти самовизначення людини. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. Вип. 74. С. 26–30.
2. Дубінка М. М. Особистісне самовизначення – основа соціального становлення особистості школяра. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Інститут проблем виховання Київ : ТОВ «Імекс ЛТД», 2008. Вип. 11. С. 88–98.
3. Дубінка М. М. Ціннісно-смілова детермінація самовизначення особистості. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : збірник наукових праць. К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. Вип. 38. С. 32–36.
4. Дубінка М. М. Особливості процесу самовизначення особистості. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Вип. 83. С. 75–81.
5. Дубінка М. М. Соціалізація старшокласників як ефективний процес їх подальшого самовизначення. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Вип. 87. С. 80–86.
6. Дубінка М. М. Роль потребнісно-мотиваційної спрямованості у процесі самовизначення особистості. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 91. С. 83–89.
7. Дубінка М. М. Роль самовизначення у процесі професійного становлення особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Інститут проблем виховання АПН

України. Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2010. Вип. 14. Кн. I. С. 75–86.
URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/32305319.pdf>

8. Дубінка М. М. Проблема професійного самовизначення студентів у вищому педагогічному навчальному закладі. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 120. С. 148–155.
URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nz_p_2013_120_25.pdf

9. Дубінка М. М. Специфіка професійного самовизначення особистості майбутнього фахівця. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 140. С. 47–51.
URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nz_p_2015_140_14.pdf

10. Дубінка М. М. Орієнтація викладача на професійні цінності – основа його професійного самовизначення. *Витоки педагогічної майстерності* : збірник наукових праць. Серія : Педагогічні науки. Полтава : Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, 2016. Вип. 18. С. 101–108.
DOI : <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2016.18>

11. Дубінка М. М. Соціальне самовизначення старшокласників : пошук підходів до розуміння. *Рідна школа*. 2017. № 3–4 (1047–1048) (березень-квітень). С. 15–19.

12. Дубінка М. М. Співвідношення дефініцій «соціального» та «професійного» у структурі самовизначення особистості студента. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць. Херсон : Херсонський державний університет, 2017. Вип. LXXIII. Том 1. С. 123–128.

URL : <https://www.ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/1969/1790>

13. Дубінка М. М. Соціальне самовизначення школяра як основа формування системи суспільних відносин. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. Вип. 174. С. 96–100. URL : <https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/174/21.pdf>

14. Дубінка М. М. Самоосвіта особистості майбутнього фахівця як вища форма його самовираження. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип. 62. Т. 2. С. 65–70.

URL : https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewj2_d_3-n5AhXIk4sKHS1uA2oQFnoECA0QAQ&url=http%3A%2F%2Fpedagogy-journal.kpu.zp.ua%2Farchive%2F2019%2F62%2Fpart_2%2F15.pdf&usq=AOvVaw1Eo6J5FL6yHBRT9Ce08GNo

15. Дубінка М. М. Професійне самовизначення майбутнього вчителя як психолого-педагогічна проблема. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. Вип. 186. С. 92–98.
DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-186-92-98>

16. Савченко Н., Дубінка М., Захарова О. Поняття особистісного саморозвитку в концептуальному полі сучасної педагогічної науки. *Актуальні*

питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 29. Том 3. С. 256–263. DOI : <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/29.209585>

17. Дубінка М. М. Самоосвіта як важлива умова професійного становлення магістранта-майбутнього викладача. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. Вип. 199. С. 114–120. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-199-114-120>

18. Дубінка М. М. «Я-концепція» як фактор професійного самовизначення особистості з позицій Р. Бернса. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2022. Вип. 205. С. 94–100. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-94-100>

19. Дубінка М. М. Дослідження питання професійної ідентичності як детермінанти процесу професійного самовизначення у працях зарубіжних учених. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2022. Вип. 206. С. 113–121.

DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-206-113-121>

20. Дубінка М. М. Позиції вітчизняних учених на проблему професійного самовизначення як важливого етапу розвитку майбутнього фахівця. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2022. Вип. 207. С. 132–137. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-132-137>

21. Дубінка М. М. Самоорганізація майбутніх викладачів закладів вищої освіти як прояв педагогічних здатностей : теоретичний аспект. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. № 101. С. 42–48. DOI : <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-101-7>

22. Дубінка М. М. Розвиток проблеми професійного самовизначення особистості в 40–80-х роках ХХ століття. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2024. Вип. 213. С. 122–128. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-122-128>

23. Дубінка М. М. Тенденції розвитку змісту освіти в Україні в 30–90-х роках ХХ століття в контексті проблеми професійного самовизначення особистості. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Ужгород–Кропивницький : Видавництво «Код», 2024. Вип. 7. С. 90–94. DOI : https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2024.07.090

24. Дубінка М. М. Роль особистісного самовизначення учнівської молоді у процесі її професійного становлення. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2024. Вип. 214. С. 155–160. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-214-155-160>

25. Дубінка М. М. Виклики сучасної історіографії у контексті проблеми самовизначення особистості. *Вісник науки та освіти*. Серія : Філологія, Серія :

Педагогіка, Серія : Соціологія, Серія : Культура і мистецтво, Серія : Історія та археологія. 2024. № 6(24). С. 624–638.

DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6\(24\)-624-638](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6(24)-624-638)

26. Дубінка М. М. Хронологія становлення і розвитку проблеми професійного самовизначення особистості у поглядах науковців ХХ – ХХІ століття. *Наукові інновації та передові технології*. Серія : Управління та адміністрування, Серія : Право, Серія : Економіка, Серія : Психологія, Серія : Педагогіка. 2024. Вип. 7(35). С. 788–800.

DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-788-800](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-788-800)

Статті у закордонних наукових періодичних виданнях :

27. Dubinka M. M. Professional and pedagogical communication as a basis for the formation of the personality of the future specialist. *Role of science and education for sustainable development*. Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts University of Technology, Katowice Monograph 44. Publishing House of University of Technology. Katowice (Poland). 2021. P. 350–362.

URL : <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/5633ffd72516ed4d3025d138734d7471.pdf>

28. Dubinka M. M. A retrospective of the issue of human self-determination in the history of pedagogical thought (philosophy of Antiquity). *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*. 2022. Issue 2 (8). P. 4–11. Tallinn, Estonia.

DOI : <https://doi.org/10.36690/2733-2039-2022-2-4>

29. Дубінка М. М. Проблеми професійного самовизначення особистості в 20–30-ті роки ХХ століття. *Edukacja i społeczeństwo VIII*. Zbiór prac naukowych. Akademia Śląska: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, Polska. 2023. P. 204–214.

URL : <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/256873b34d6dc59ce1ec94eb7e6bfb9a.pdf>

Колективні монографії :

30. Dubinka M. M. Study of the conceptual foundations of the problem of professional self-determination by leading scientists. *Innovative projects and programs in psychology, pedagogy and education* : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 219–253. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-282-1-10>

31. Dubinka M. M. Peculiarities of the professional self-determination of the individual in historical and pedagogical retrospect (XX century). *Innovation in modern science* : Education and Pedagogy, Philosophy, Philology, Art History and Culture, Medicine and Healthcare. Karlsruhe : Monographic series «European Science». 2024. Book 30. Part 3. P. 8–41. DOI : <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2024-30-00-029>

Статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних

Web of Science Core Collection та Scopus :

32. Zhurat Y., Honcharuk V., Zubal M., Savchenko N., **Dubinka M.** & Yazlovetska O. Formation of the Subjectivity of the Future Teacher in the Educational Realities of Ukraine. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2022.

Vol. 14(2). P. 434–460. DOI : <https://doi.org/10.18662/rrem/14.2/589> (Web of Science)

33. Knysh I., **Dubinka M.**, Kochubei O., Poliakov I. & Tiahur V. Practices for readiness of future specialists for professional self-determination in the information society. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11(59), P. 108–118. DOI : <https://doi.org/10.34069/AI/2022.59.11.10> (Web of Science)

34. Tsurkan L., **Dubinka M.**, Savchenko N., Slipchyshyn L. & Kalenyk M. Gamification in developing readiness for self-fulfillment in students of Higher Educational Institutions. *Apuntes Universitarios*. 2023. Vol. 13 (3). P. 80–91. DOI : <https://doi.org/10.17162/au.v13i3.1525> (Web of Science)

35. Varnavska I., Kharchuk O., **Dubinka M.**, Kulikova S. & Kondratska G. Social environment as a factor of personality formation. *Revista Eduweb*. 2023. Vol. 17(1). P. 219–229. DOI : <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2023.17.01.21> (Web of Science)

36. Firsova N., Bezkorovaina O., Oleksenko R., Chernenko O., Tsukanova N., **Dubinka M.**, Ihnatiev V. & Mykhailov A. Improving the quality of education based on the system of continuing education. *E3S Web of Conferences, IPFA*. 2024. Vol. 538. P. 1–6. DOI : <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202453805002> (Scopus)

Наукові публікації, які додатково відображають наукові результати докторської дисертації

Тези в матеріалах науково-практичних конференцій :

37. Дубінка М. М. Актуальні проблеми соціально-професійного самовизначення студентської молоді. «Педагогічна наука в Україні за роки незалежності : здобутки, прорахунки, перспективи» : матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції (м. Херсон, 15–16 жовтня 2017 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 159–162.

38. Дубінка М. М. Технологія здійснення соціального самовизначення учнів як важливий етап їх соціалізації. *Інноваційні педагогічні технології в цифровій школі* : матеріали науково-практичної конференції молодих учених (м. Харків, 15–16 травня 2019 р.). Харків : Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2019. С. 137–140.

39. Дубінка М. М. Деякі аспекти розгляду проблеми професійного самовизначення майбутніх фахівців. *Новітні напрями в галузі права та освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон 12 квітня 2019 р.). Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. С. 150–154.

40. Дубінка М. М. Процес професійного самовизначення особистості студента. *Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 7–8 лютого 2020 р.). Запоріжжя : КПУ, 2020. Ч. 1. С. 21–25.

41. Дубінка М. М. Питання особистісного самовизначення в умовах сучасного соціуму. *Психологія та педагогіка : необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні* : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-

практичної конференції (м. Львів, 21–22 лютого 2020 р.). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2020. Ч. 2. С. 27–31. URL : events@pedagogyviv.org.ua

42. Дубінка М. М. Забезпечення радості успіху як важливого стимулу навчально-пізнавальної діяльності школярів. *Теорія і практика естетичного виховання у закладах освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 21 травня 2021 р.). Кропивницький, 2021. С. 46–53.

43. Дубінка М. М. Здатність до самоосвіти як важливий показник професійної компетентності майбутнього фахівця. *Український учитель у контексті глобалізаційних процесів* : матеріали регіональної науково-практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 20 травня 2021 р.). Кропивницький : ФОП Піскова М. А., 2021. С. 33–41.

44. Дубінка М. М. Сутнісні характеристики професійного самовизначення у рефлексіях деяких зарубіжних учених. *Філософські аспекти професійної освіти* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон–Кропивницький, 17 листопада 2022 р.). Херсон–Кропивницький : ПП «Поліум», 2022. С. 273–279. URL : http://www.ksau.kherson.ua/files/konferencii/2022/11/conf_20221117mat_fil.pdf

45. Дубінка М. М. Аналіз теорій та напрямів проблеми самовизначення особистості. *Наукові дослідження : парадигма інноваційного розвитку* : збірник тез наукових праць XIII Міжнародної наукової конференції (м. Прага, Чехія, 29 грудня 2022 р.). / ГО «Міжнародний науковий центр розвитку науки та технологій», 2022. С. 25–30. URL : <https://www.inter-nauka.com/world/40>

46. Дубінка М. М. Дослідження дефініції «самопрезентація» в контексті проблеми професійного самовизначення. *Current issues of modern science : history, theory, practice* : науково-практична конференція (м. Харків, 10 лютого 2023 р.). Нотатки сучасної науки : електронний мультидисциплінарний науковий часопис. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2023. № 5. С. 24–26. URL : <https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/nsn-5.pdf>

47. Дубінка М. М. Дослідження зарубіжними науковцями основ теорій розвитку професійного самовизначення. *Підготовка майбутнього педагога в умовах євроінтеграційних процесів* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 30 березня 2023 р.). Кропивницький : РВВ ЦДУ ім. В. Винниченка, 2023. С. 103–106. URL : <https://www.cuspu.edu.ua/images/conferences/2023/30-03-2023/tezi30.03.2023.pdf>

48. Дубінка М. М. Історико-педагогічний аналіз понять «професійна ідентичність» та «самовизначення майбутнього фахівця». *Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет конференції (м. Кривий Ріг, 21 квітня 2023 р.). Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 69–72.

49. Дубінка М. М. Ціннісні орієнтири як основа предметно-практичної діяльності та суспільних відносин. *Вдосконалення позашкільної освіти в умовах сучасних трансформацій* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 19 березня 2024 р.). Кропивницький :

ПП «Поліум», 2024. С. 155–158. URL : <https://drive.google.com/file/d/1d1hdTn-3PWm2YFsJrWbX3bPqc9LstVr/view?usp=sharing>

50. Дубінка М. М. Деякі форми профорієнтаційної роботи серед учнівської молоді у 20–30-х роках ХХ ст. *Розвиток сучасної освіти і науки : результати, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон, 12 квітня 2024 р.). Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2024. Том XVI. С. 75–77. URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/61702/1/%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba_t.16.pdf

51. Дубінка М. М. Вивчення науковцями питань професійної орієнтації молоді у 20–30-х роках ХХ століття. *Сучасні аспекти модернізації науки : стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали ХLIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Пештера, Болгарія, 07 квітня 2024 р.). Пештера : ВАДНД, С. 107–111. URL : <https://mail.google.com/mail/u/0?ui=2&ik=8d66d78276&attid=0.1&permmsgid=msg-f:1795571707947594249&th=18eb26f47cf53209&view=att&disp=safe>

52. Дубінка М. М. Зміст освіти як важливий фактор розвитку особистості та шлях її професійного самовизначення. *Interdisciplinary research : scientific horizons and perspectives* : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference (Вільнюс, Литовська республіка, 12 квітня 2024 р.). Vilnius, Republic of Lithuania : International Center of Scientific Research. P. 103–105.
DOI : <https://doi.org/10.36074/scientia-12.04.2024>

Інші видання :

53. Дубінка М. М. Особливості професійного становлення особистості майбутнього фахівця. *Науково-методичний бюлетень*. Особливості професійного становлення особистості. Теоретико-практичний аспект. Кіровоград : ТОВ «ІМЕКС-ЛТД», 2006. Вип. 2. С. 38–53.

54. Дубінка М. М. Цілісність особистості майбутнього викладача в контексті проблеми професійного зростання. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 134. С. 101–106.

55. Дубінка М. М. Дослідження проблеми самовизначення особистості у процесі професійного становлення фахівця. *Науковий бюлетень*. Проблеми особистості. Кропивницький : ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С. 61–72.

АНОТАЦІЯ

Дубінка М. М. Теорія і практика розвитку проблеми професійного самовизначення особистості в наукових дослідженнях (30-ті роки ХХ – ХХІ століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Центральнoукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. – Кропивницький, 2024.

У дисертації розкрито й цілісно охарактеризовано процес становлення й розвитку професійного самовизначення в освітній теорії й практиці. На основі здійсненого аналізу наукових досліджень вітчизняних учених окресленого періоду (30-ті рр. ХХ – ХХІ століття) розкрито особливості самовизначення у рамках теорії професійного становлення.

Систематизовано нормативно-правову базу та простежено динаміку змін професійного самовизначення молоді в Україні у межах досліджуваного періоду.

Історіографічний та джерелознавчий аналіз проблеми професійного самовизначення особистості (30-ті роки ХХ – ХХІ століття) дав можливість обґрунтувати методологію дослідження, що базується на сукупності наукових підходів (системний, парадигмальний, хронологічний, культурологічний, аксіологічний, порівняльно-змістовий, герменевтичний); окреслити сутність та змістову характеристику ключових понять дослідження; розкрити хронологію становлення і розвитку професійного самовизначення особи; зміст і структуру понять «професійна орієнтація», «професійне самовизначення» тощо.

Розроблено авторську періодизацію розвитку проблеми професійного самовизначення особистості, що включає такі періоди та етапи становлення: І період 1930 – 1950 роки – зародження професійного визначення особи, який має два етапи: 1930 – 1936 роки та 1936 – 1950 роки; ІІ період – кінець 50-х – 1990-ті роки – період відродження процесу професійного самовизначення особистості, в якому необхідно виокремити два етапи: 1958 – 1984 роки і 1984 – 1990-ті роки; ІІІ період – з 1991 року до сьогодні – період становлення і розвитку особистості як активного суб'єкта професійного самовизначення.

Розкрито організаційно-педагогічні засади (зміст, методи, форми, засоби) професійного самовизначення молоді в Україні, які послідовно, відповідно до виокремлених періодів, змінювалися, оновлювалися і доповнювалися.

Дослідження нормативно-правового регулювання, теорії і практики професійного самовизначення особистості в історичній ретроспективі забезпечило його цілісність та сприяло виокремленню змістовної, технологічної та прогностичної інформації для визначення перспективних напрямів творчого використання набутого досвіду на сучасному етапі вдосконалення підготовки молоді до особистісно-професійного самовизначення, самореалізації та активного самоствердження.

Ключові слова: ретроспектива, професійне самовизначення особистості, ціннісно-значеннєва ідентифікація, «Я-концепція», історико-педагогічний аналіз, етапи профорієнтації, професійне становлення, професіоналізація, освітнє середовище, самореалізація, суб'єкт професійної діяльності.

ABSTRACT

Dubinka M. M. Theory and practice of the development of the problem of professional self-determination of the individual in scientific research (30s of the 20th – 21st centuries). – Qualification-aimed manuscript-based scientific work.

Dissertation for obtaining Doctor of Pedagogical Sciences Degree in the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University. – Kropyvnytskyi, 2024.

The process of formation and development of professional self-determination in educational theory and practice is revealed and holistically characterized in the dissertation. The peculiarities of self-determination within the framework of the theory of professional development are revealed on the basis of the analysis of the scientific research of domestic scientists of the outlined period (30s of the 20th – 21st centuries).

The regulatory and legal framework has been systematized and the dynamics of changes in the professional self-determination of young people in Ukraine within the studied period have been traced.

The historiographical and source-based analysis of the problem of professional self-determination of the individual (30s of the 20th – 21st centuries) made it possible to substantiate the research methodology based on a set of scientific approaches (systemic, paradigmatic, chronological, cultural, axiological, comparative-content, hermeneutic); outline the essence and content characteristics of the key concepts of the study; reveal the chronology of formation and development of a person's professional self-determination; the content and structure of the concepts «professional orientation», «professional self-determination», etc.

The author's periodization of the development of the problem of professional self-determination of an individual has been developed, which includes the following periods and stages of formation: I period 1930 – 1950 years – the birth of the professional definition of a person, which has two stages: 1930 – 1936 and 1936 – 1950 years; the II period – the end of the 50s – the 1990s – the period of revival of the process of professional self-determination of the individual, in which it is necessary to distinguish two stages: 1958 – 1984 and 1984 – 1990s; the III period – from 1991 to today – the period of formation and development of the individual as an active subject of professional self-determination.

The organizational and pedagogical principles (content, methods, forms, means) of professional self-determination of young people in Ukraine, which were consistently changed, updated and supplemented in accordance with the identified periods, were revealed.

The study of regulatory and legal regulation, theory and practice of professional self-determination of an individual in historical retrospect ensured its integrity and contributed to the selection of meaningful, technological and prognostic information for determining prospective directions of creative use of acquired experience at the current stage of improving the preparation of young people for personal and professional self-determination, self-realization and activeself-affirmation.

Keywords: retrospective, professional self-determination of an individual, value-meaning identification, «I-concept», historical and pedagogical analysis, career guidance stages, professional formation, professionalization, educational environment, self-realization, subject of professional activity.

Підписано до друку 18.10.2024. Формат 60x84 ¹/₁₆. Зам. № 670.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. др. арк. 1,9. Тираж 100.

ВІДДРУКОВАНО: ФОП Піскова М.А.
м. Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 17–11.
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 24440000000027816 від 18.08.2016.